

**avocatul
copilului**
OMBUDSMAN

RAPORT TEMATIC

Asigurarea dreptului la educație a copiilor cu deficiențe senzoriale

AUTOARE: Tatiana TOFAN, expertă

COORDONATOR:

Vasile COROI,
Avocatul Poporului pentru drepturile copilului

AU CONTRIBUIT:

Tamara TENTIUC,
Şefa Direcţiei drepturile copilului, Oficiului Avocatului Poporului

Vitalina URSU,
Consultantă superioară, Direcţia drepturile copilului, Oficiul Avocatului Poporului

Acest raport este elaborat şi publicat cu sprijinul financiar al UNICEF Moldova.

Conţinutul, opiniile şi modul de expunere a informaţiei nu reflectă neapărat punctul de vedere al UNICEF Moldova.

CUPRINS

ABREVIERI.....	4
INTRODUCERE	5
SUMAR	7
METODOLOGIE	11
GLOSAR.....	12
I. CADRUL LEGAL INTERNAȚIONAL ȘI NAȚIONAL ANALIZAT PRIN PRISMA RESPECTĂRII DREPTULUI LA EDUCAȚIE A COPIILOR CU DISFUNCȚII SENZORIALE	
1.1. Analiza cadrului legal internațional ce reglementează dreptul la educație a copiilor	13
1.2. Analiza cadrului legal din Republica Moldova ce reglementează dreptul la educație a copiilor cu disfuncții senzoriale	20
II. ASIGURAREA DREPTULUI LA EDUCAȚIE COPIILOR CU DEFICINȚE SENZORIALE	
2.1. Educația copiilor cu deficiențe de vedere	32
2.2. Educația copiilor cu deficiențe de auz	39
CONCLUZII	44
RECOMANDĂRI	46
ANEXE	48

ABREVIERI

APDC – Avocatul Poporului pentru drepturile copilului
BNS – Biroul Național de Statistică
CDC – Convenția ONU privind Drepturile Copilului
CDS – Cadrul Didactic de Sprijin
CDPD – Convenția ONU privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități
CES – Cerințe Educaționale Speciale
CGA – Curriculum General Adaptat
CM – Curriculum Modificat
CMI – Comisia Multidisciplinară Intrașcolară
ChildHub – Hub-ul pentru Protecția Copilului
CRAP – Centrul Republican de Asistență Psihopedagogică
CREI – Centrul de Resurse pentru Educație Incluzivă
INDO – Instituția Națională pentru Drepturile Omului
MEC – Ministerul Educației și Cercetării
MENSANA – proiect moldo-elvețian
MMPS – Ministerul Muncii și Protecției Sociale
MS – Ministerul Sănătății
OAP – Oficiul Avocatului Poporului
OMS – Organizația Mondială a Sănătății
ONU – Organizația Națiunilor Unite
PEI – Plan Educațional Individualizat
SAP – Serviciul de Asistență Psihopedagogică
UNICEF – Fondul Națiunilor Unite pentru Copii

Viziune: Toate persoanele cu dizabilități au dreptul să trăiască independent în comunitate, în egală măsură ca orice altă persoană, cu acces la sprijinul de care ar putea avea nevoie pentru realizarea pe deplin a acestui drept.

INTRODUCERE

Promovarea incluziunii și predarea din perspectiva individualizată necesită o abordare complexă, holistică și continuă, dar totodată, și competențe specifice pe care trebuie să le posedă toate cadrele didactice care asistă direct un copil/elev cu cerințe educaționale speciale.

Conform Convenției cu privire la Drepturile Copilului (CDC), se încurajează tendința de a vedea un copil ca un participant activ în procesul său de dezvoltare. Dezvoltarea copilului presupune încurajare, oferind condiții pentru dezvoltare, dar și protecție împotriva diferitelor forme de amenințări, așa cum este definită în convenție. În ceea ce privește dezvoltarea, aceasta urmează a fi promovată în concordanță cu capacitățile sale în evoluție, cu abilitățile și autonomia copilului (art. 5). Dezvoltarea copilului este accentuată prin protecție, încurajarea progresului aptitudinilor și întărirea rolurilor participative în propria lor evoluție și transformare în calitate de participanți activi ai societății.

Conceptul de educație pentru drepturile copilului este fondat în pedagogia și psihologia umanistă care reprezintă „noțiunea filozofică de educație a unui concept bazat pe dezvoltarea personalității”, conform fondatorilor săi: Maslow, Rogers și Steiner. Ei pleacă de la personalitate ca caracteristică esențială a unei ființe umane, de la demnitatea umană și nevoile de dezvoltare ale individului.

Conceptele de bază ale educației pentru drepturile copilului se regăsesc în sistemul pedagogiei umaniste, centrată pe democrație și construirea societății civile. Interesele de bază ale pedagogiei umaniste includ problemele personalității și dezvoltarea acesteia, activitate, creativitate, autonomie, auto actualizare, libertate de alegere, responsabilitate și orientarea către scopuri și valori superioare, toate acestea fiind părți esențiale care au fost incluse în CDC. În abordarea umanistă, se poate recunoaște orientarea pozitivă în educație, cu accent pe abilitățile umane pozitive, mai degrabă decât problemele privind violența sau tulburările de comportament.

Activitatea de bază a sistemului de învățământ este educația copiilor, are un impact semnificativ asupra dezvoltării lor și astfel este în mod direct responsabil de exercitarea dreptului la acces la educație și a dreptului la o calitate adecvată a educației. Având în vedere că toți copiii sunt implicați în acest sistem și petrec o mare parte din copilăria lor acolo unde își generează

relații intense cu semenii lor și profesorii, sistemul de învățământ este responsabil în mod firesc de cererea respectului pentru fiecare drept al copilului.

Școala, ca instituție socială, prin acțiunile sale influențează consolidarea mediului în conformitate cu așteptările sociale, permite dezvoltarea individuală, a potențialului intelectual și a personalității elevilor. Școala este mediul de bază al creșterii în societatea modernă, este locul unde copiii sunt pregătiți pentru viață independentă în comunitate. Această abordare implică participarea elevilor la viața și munca școlii, și a comunității. Astfel, cadrele didactice și alți profesioniști din domeniile publice conexe cu sistemul educațional sunt obligați să perceapă participarea copilului ca pe un proces îndreptat spre socializare, responsabilitate și activități reciproce între elevi, precum și între elevi și adulți.

Prezentul Raport a fost realizat la solicitarea Oficiului Avocatului Poporului (OAP), în calitate de Instituție Națională pentru apărarea și promovarea Drepturilor Omului (INDO), întru realizarea atribuțiilor sale de contribuire la respectarea „drepturilor copilului” în societate, inclusiv prin „participarea la elaborarea programelor educaționale formale și non formale” (art. 17, Legea nr. 52/2014 cu privire la Avocatul Poporului).

Raportul este parte a programului de Parteneriat între Oficiul Avocatului Poporului și UNICEF pentru anii 2023-2024, cât și a Planului de acțiuni al OAP.

Mulțumiri sunt aduse tuturor respondenților participanți la acest studiu pentru informațiile oferite și împărtășirea opiniei asupra dreptului la educație a copiilor cu disfuncții senzoriale în Republica Moldova.

SUMAR

Convenția cu privire la drepturile copilului a fost adoptată de Adunarea Generală a Națiunilor Unite la 20 noiembrie 1989. Până în prezent, Convenția a fost adoptată de 196 de țări, membre ale Națiunilor Unite (cu excepția SUA). Orice stat care semnează și ratifică Convenția se obligă să aplice integral și corespunzător standardele juridice în domeniul promovării și protecției drepturilor copilului.

Republica Moldova a ratificat Convenția privind Drepturile Copilului la 12 decembrie 1990. Pentru a pune în practică prevederile Convenției, Parlamentul a adoptat în anul 1994 Legea nr. 338 privind drepturile copilului, abrogată ulterior prin noua Lege privind drepturile copilului 370/2023.

În Republica Moldova, instituția care își exercită atribuțiile pentru asigurarea respectării drepturilor și a libertăților copilului și realizării, la nivel național, de către autoritățile publice centrale și locale, de către persoanele cu funcție de răspundere de toate nivelurile a prevederilor Convenției ONU cu privire la drepturile copilului este cea a Avocatului Poporului pentru protecția drepturilor copilului. În acest context, *Raport cu privire la asigurarea dreptului la educație a copiilor cu deficiențe senzoriale* este parte a procesului de monitorizare a implementării Convenției la nivel național de către Avocatul Poporului pentru drepturile copilului (APDC).

Prezentul Raport este structurat în două capitole, concluzii, recomandări și anexe.

În capitolul I *“Cadrul legal internațional și național analizat prin prisma respectării dreptului la educație a copiilor cu deficiențe senzoriale”* este analizat cadrul legal internațional ce reglementează dreptul la educație a copiilor cu disfuncții senzoriale. Sunt descrise documentele strategice la nivel internațional și european în care este recunoscut dreptul la viață independentă și integrare în comunitate a copiilor.

A fost trecut în revistă cadrul legal din Republica Moldova ce reglementează dreptul la educație a copiilor cu disfuncții senzoriale. Au fost analizate activitățile ce au fost realizate de către Autoritățile Publice Centrale conform Programul național de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități pentru anii 2017-2022 și Planul de acțiuni privind implementarea acestuia, aprobate prin Hotărârea Guvernului nr. 723/2017. La fel, au fost analizate noile documente de politici în domeniul educației, ce prevăd acțiuni în acest sens. Spre exemplu, unul dintre obiectivele Strategiei „*Educația 2030*”, aprobată prin Hotărârea de Guvern nr. 114/2023 și al Programului de implementare a acesteia pentru anii 2023-2025, presupune modernizarea infrastructurii instituțiilor de învățământ, în așa fel încât să corespundă necesităților elevilor,

persoanelor cu dizabilități, asigurându-le un mediu de învățare sigur, protectiv și incluziv pentru toți.

Capitolul II “*Asigurarea dreptului la educație a copiilor cu deficiențe senzoriale*” este redată situația de facto a copiilor cu deficiențe de vedere și a copiilor cu deficiențe de auz ce studiază în instituțiile de învățământ general. În paragraful 2.1 *Educația copiilor cu deficiențe de auz* sunt redate condițiile ce trebuie să fie organizate pentru ca copii cu deficiențe de auz să fie integrați și să-și facă studiile în instituțiile de învățământ general.

În paragraful 2.2. *Educația copiilor cu deficiențe de auz*, este reflectată situația reală din școlile de învățământ general în care își fac studiile copii cu deficiențe de auz.

În *Concluzii și Recomandări*: sunt sistematizate concluziile și recomandările în baza constatărilor avute în urma vizitelor efectuate în școlile de învățământ general, a discuțiilor avute cu copii cu disfuncții de vedere și diverși profesioniști din educație și mediul asociativ, aplicării chestionarelor cadrelor didactice, directorilor școlilor de învățământ general. Scopul acestora este constatarea situației copiilor cu deficiențe de vedere și auz ce studiază în instituțiile de învățământ general, pentru a îmbunătăți și moderniza infrastructura instituțiilor de învățământ, în așa fel încât să corespundă necesităților elevilor, și pentru a sensibiliza toți actorii implicați în crearea condițiilor și realizarea incluziunii educaționale a acestor copii.

Principalele concluzii:

- Instituțiile de învățământ general nu sunt adaptate din punct de vedere fizic pentru a încadra copii/elevi cu deficiențe senzoriale de vedere și copii/elevi hipoacuzici și cu surditate tardivă.

- Instituțiile de învățământ general, cu unele excepții, nu dispun de echipamente și tehnologii asistive, conform necesităților individuale, care să le asigure accesul și deplina participare la ore copiilor/elevilor cu deficiențe senzoriale de vedere, a copiilor/elevilor hipoacuzici și cu surditate tardivă.

- Asistența individualizată oferită prin intermediul serviciilor de educație incluzivă nu satisface în totalitate nevoile copiilor/elevilor cu deficiențe senzoriale de vedere, a copiilor/elevilor cu hipoacuzici și cu surditate tardivă. Se atestă o insuficiență de personal de sprijin pentru copiii cu CES.

- Metodologiile existente de abordare psihopedagogică a copiilor/elevilor cu deficiențe senzoriale de vedere, a copiilor/elevilor hipoacuzici și cu surditate tardivă, și suporturile didactice din cadrul instituțiilor de învățământ general, nu asigură în totalitate calitatea educației în conformitate cu necesitățile categoriilor de copii/elevi menționați.

- În cadrul învățământului general se atestă o insuficiență a cadrelor didactice pregătite în psiho-pedagogie specială, necunoașterea limbajului mimico-gestual, insuficient personal de

sprijin, logopezi, și în general, pregătirea insuficientă a întregului corp didactic și a personalului auxiliar;

- Instituțiile de învățământ general nu dispun de manuale, material didactic necesar în dependență de necesitățile copiilor cu CES;

Principalele recomandări:

- Implementarea Programului de dezvoltare a educației incluzive în Republica Moldova pentru anii 2024-2027 și anume: dezvoltarea unui mediu fizic accesibil și a unui proces educațional individualizat conform necesităților și a potențialului de dezvoltare a copiilor/elevilor cu deficiențe senzoriale de vedere și a copiilor/elevilor hipoacuzici și cu surditate tardivă;

- Dotarea instituțiilor de învățământ general ce au integrat copii cu CES cu echipament specific și tehnologii asistive, conform necesităților copiilor/elevilor (aparate auditive; ochelari pentru a vedea mai bine; cadru de deplasare, bastoane, claviatura computerului modificată, table de comunicare, scaune speciale etc.);

- Soluționarea unor probleme ale structurii ergonomice care să fie în beneficiul copilului cu CES și anume: adaptarea spațiului școlar al clasei, inclusiv al mobilierului, la necesitățile somato-fiziologice și de sănătate ale elevilor; o atenție specială acordându-se poziționării în sala de clasă a băncii unde stă copilul cu CES;

- Asigurarea instituțiilor de învățământ ce au integrat copii cu CES cu manuale, material didactic necesar, în dependență de necesitățile copiilor cu CES;

- Includerea în toate cursurile de formare inițială a cadrelor didactice (UPS “Ion Creangă”, Facultatea de psihologie și psihopedagogie specială; USM, Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației, Sociologie și Asistență Socială) a unui modul de educație a copiilor/elevilor cu diferite dizabilități (inclusiv cu deficiențe senzoriale de vedere, hipoacuzici și cu surditate tardivă);

- Consolidarea capacităților cadrelor didactice și de conducere de elaborare, implementare, monitorizare, evaluare și revizuire a PEI, pentru a avea PEI adaptate la programele în vigoare, care vor materializa interacțiunea armonioasă și echilibrată între obiectivele curriculare, interesele, necesitățile și sugestiile copiilor, părinților și ale cadrului didactic, spre a favoriza, stimula și asigura dezvoltarea individuală a copiilor;

- Reducerea numărului copiilor, în clasele în care învață elevi/copii cu CES, până la 20 de copii;

- Instruirea personalului auxiliar din școlile generale pentru interacțiunea cu copii/elevi cu deficiențe senzoriale de vedere, hipoacuzici și cu surditate tardivă;

- Informarea părinților copiilor cu deficiențe de auz și vâz referitor la beneficiile pentru dezvoltarea copilului în școala incluzivă;

- Informarea și pregătirea părinților și copiilor din școlile generale pentru interacțiunea cu copiii/elevii cu deficiențe senzoriale de vedere, copiii/elevii cu deficiențe hipoacuzici și surditate tardivă.

METODOLOGIE

La realizarea Raportului tematic ne-am focusat pe colectarea și structurarea datelor, informațiilor și a altor materiale scrise, relevante, cu accent pe o examinare amănunțită a acestora prin:

Analiza documentelor

- acte legislative din domeniul respectării drepturilor copilului cu dizabilități.
- strategii, concepții, programe care definesc drepturile copilului cu dizabilități senzoriale și modul de asigurare a respectării acestora;

Analiza cercetărilor și rapoartelor din domeniu

- ✓ Analiza rapoartelor cu privire la implementarea CDC;
- ✓ Analiza rapoartelor cu privire la realizarea planurilor din domeniul protecției copilului, asigurării dreptului la educație, protecție socială, participarea activă în viața comunității etc.;
- ✓ Analiza bunelor practici pe segmentul respectării drepturilor copilului.

Colaborarea cu echipa Ombudsmanului

Trei ședințe organizate cu echipa Avocatului Poporului pentru drepturile copilului, pentru coordonarea și validarea metodologiei și structurii raportului de cercetare, precum și expunerea asupra draftului de raport.

Examinarea opiniei actorilor/expertiilor în domeniu

În cadrul analizei datelor a fost aplicată o abordare mixtă, folosindu-se metode de colectare a datelor atât cantitative, cât și calitative, precum și o analiză a legislației și politicilor din domeniu. Aceste metode au fost selectate cu scopul de a pune accentul pe punctele forte ale ambelor metode și pentru a colecta date cât mai complexe și corecte. Toate datele calitative analizate au fost culese din surse primare, aplicând chestionare și purtând discuții cu beneficiarii (copii/elevi). Pentru realizarea Raportului cu privire la asigurarea dreptului la educație a elevilor/copiilor cu deficiențe senzoriale au fost realizate vizite în teritoriu, s-au purtat discuții cu directorii unor instituții școlare: Liceul Teoretic pentru Copii cu Deficiențe de Vedere mun. Chișinău, Școala specială nr. 12 pentru copii hipoacuzici și surditate tardivă, cu foștii elevi ce și-au realizat studiile în gimnaziu și liceu ordinar. La fel, au fost realizate întruniri cu reprezentanții Ministerului Educației și Cercetării, Centrului Republican de Asistență Psihopedagogică, Direcției Generale, Educație, Tineret și Sport a mun. Chișinău, Asociației Surzilor, Asociației “Aud și Vorbesc”.

GLOSAR¹

Disfuncție - tulburare a funcției unui organ, aparat sau sistem.

Disfuncție senzorială - este o tulburare neurologică ce rezultă din incapacitatea creierului de a integra anumite informații primite de la organism, de la cele șapte funcții senzoriale (auditiv, olfactiv, gustativ, vizual, tactil, proprioceptiv și vestibular).

Deficiență – pierderea sau alterarea unei structuri sau funcții.

Deficiențe senzoriale – sunt determinate de unele disfuncții sau tulburări la nivelul principalilor analizatori (vizual și auditiv), cu implicații majore asupra desfășurării normale a vieții și relației cu factorii de mediu, dar și a proceselor psihice ale persoanei, având o rezonanță puternică în conduita și modul de existență al acesteia.

Copii cu hipoacuzii - diminuare a sensibilității auditive la copii, desemnând toate formele de scădere a auzului, începând cu cele discrete și mergând până la cele severe. Cauzele sunt unele leziuni la nivelul sistemului de transmitere a sunetelor, al urechii interne sau la nivelul cortical. Poate influența negativ însușirea și folosirea limbajului, școlaritatea și chiar dezvoltarea personalității.

Surditate - infirmitate care constă în imposibilitatea (totală sau parțială) de a percepe sunetele.

Surditate tardivă – infirmitate dobândită, care constă în imposibilitatea (totală sau parțială) de a percepe sunetele; surzenie.

¹ <https://dexonline.ro/definitie>

I. CADRUL LEGAL INTERNAȚIONAL ȘI NAȚIONAL ANALIZAT PRIN PRISMA RESPECTĂRII DREPTULUI LA EDUCAȚIE A COPIILOR CU DISFUNȚII SENZORIALE

1.1. Analiza cadrului legal internațional ce reglementează dreptul la educație a copiilor

Dreptul la viață independentă și integrare în comunitate este recunoscut atât de Convenția ONU privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități (CDPD), cât și de o serie de documente strategice la nivel internațional, european și național. Cadrul legal și strategic prevede și implementarea a o serie de măsuri menite să asigure realizarea acestui drept, incluzând dezvoltarea unei game variate de servicii de sprijin în comunitate, cât și asigurarea accesului persoanelor cu dizabilități la servicii destinate populației generale: locuire, ocupare, educație, sănătate.

În tabelul nr. 1 sunt descrise documentele strategice la nivel internațional și european în care este recunoscut dreptul la viață independentă și integrare în comunitate a copiilor.

Tabelul nr. 1

Documente strategice la nivel internațional, european în care este recunoscut dreptul la viață independentă și integrare în comunitate

Organizația Națiunilor Unite	
Convenția ONU privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități, art. 19. Viață independentă și integrare în comunitate.	Statele părți la prezenta convenție recunosc dreptul egal al tuturor persoanelor cu dizabilități de a trăi în comunitate, cu șanse egale cu ale celorlalți, și vor lua măsuri eficiente și adecvate pentru a se asigura că persoanele cu dizabilități se bucură pe deplin de acest drept și de deplina integrare în comunitate și participare la viața acesteia, inclusiv asigurându-se că: - Persoanele cu dizabilități au posibilitatea de a-și alege locul de reședință, unde și cu cine să trăiască, în condiții de egalitate cu ceilalți și nu sunt obligate să trăiască într-un anume mediu de viață; - Persoanele cu dizabilități au acces la o gamă de servicii la domiciliu, rezidențiale și alte servicii comunitare de suport, inclusiv la asistență personală necesară vieții și integrării în comunitate, precum și pentru prevenirea izolării sau segregării de comunitate; - Serviciile și facilitățile comunitare pentru populație în general sunt disponibile în aceeași măsură

	persoanelor cu dizabilități și răspund nevoilor acestora.
Convenția ONU cu privire la Drepturile Copilului, art. 23	1. Statele părți recunosc că un copil cu dizabilități mintale sau fizice trebuie să se bucure de o viață plină și decentă în condiții care să-i garanteze demnitatea, să promoveze autonomia și să-i faciliteze participarea activă la viața comunității. 2. Statele părți recunosc dreptul copilului cu dizabilități de a beneficia de îngrijiri speciale și vor încuraja și asigura, în măsura resurselor disponibile, pentru copilul care posedă deficiențele prevăzute și pentru cei care îl au în grijă, extinderea asistenței pentru care se face cererea, asistență adecvată condiției copilului și situației părinților sau celor care îngrijesc copilul. 3. Recunoscând nevoile speciale ale copilului cu dizabilități, asistența extinsă conform paragrafului 2 va fi gratuită de fiecare dată când este posibil, ținând cont de resursele financiare ale părinților lui sau ale celor care îl îngrijesc și va fi concepută astfel încât să asigure că orice copil cu dizabilități să aibă acces efectiv la educație, la formare profesională, la servicii de îngrijire a sănătății, la servicii de recuperare, la pregătire pentru angajare la muncă și la mijloace de recreere într-o manieră care să conducă la o integrare socială și o dezvoltare individuală cât se poate de complete, incluzând dezvoltarea sa culturală și spirituală. 4. În spiritul cooperării internaționale, statele părți vor promova schimbul de informații corespunzătoare în domeniul profilactic al sănătății, tratamentului medical, psihologic și funcțional al copiilor cu dizabilități, incluzând difuzarea de informații privind metode de recuperare, servicii de educare și formare profesională, ca și accesul la aceste date, în scopul de a permite statelor părți să amelioreze capacitățile și competențele lor și să lărgască experiența lor în aceste domenii. În această privință se va ține seama în mod deosebit de nevoile țărilor în curs de dezvoltare.
Consiliul Europei	
Carta Socială Europeană (revizuită).	Carta revizuită stabilește dreptul persoanelor cu dizabilități la independență, integrare socială și participare în viața comunității, indiferent de vârstă sau natura și originea dizabilității și solicită părților să dezvolte măsurile necesare pentru a realiza acest drept (art. 15).

Rezoluția Adunării Parlamentare privind Dezinstituționalizarea persoanelor cu dizabilități.	Rezoluția invită statele membre să „întreprindă acțiuni concrete pentru a pune capăt practicii de instituționalizare și pentru a asigura că persoanele cu dizabilități și familiile acestora sunt sprijinite adecvat în procesul de reintegrare în comunitate” și „să dezvolte, în cooperare cu organizațiile persoanelor cu dizabilități, finanțate adecvat, strategii conforme cu drepturile omului pentru dezinstituționalizare, cu termene și ținte clare în vederea unei veritabile tranziții către o viață independentă pentru persoanele cu dizabilități în conformitate cu art. 19 din Convenție.”
Strategia Consiliului Europei privind drepturile persoanelor cu dizabilități 2017-2023 + Drepturile omului: O realitate pentru toți.	„Obiectivul general al Strategiei pentru persoanele cu dizabilități 2017-2023 a Consiliului Europei (Strategia CE) este de a atinge egalitatea, demnitatea și șanse egale pentru persoane cu dizabilități. Acest lucru necesită asigurarea independenței, a libertății de alegere, participării depline și efective în toate domeniile vieții și societății, inclusiv a traiului în comunitate.” Strategia CE recunoaște că „aranjamentele de locuit izolate sau segregate de comunitate ca atare, nu sunt doar contrare dreptului de a trăi în comunitate așa cum este consacrat de art. 19 al Convenției, dar dau naștere adesea unora dintre cele mai grave încălcări ale drepturilor omului din Europa. Documentate la scară largă, violența și abuzul în astfel de aranjamente sunt unul dintre numeroasele motive pentru care acestea trebuie să fie înlocuite progresiv cu servicii comunitare.”
Uniunea Europeană	
Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene.	Stabilește dreptul persoanelor cu dizabilități și a celor vârstnice de a trăi independent (art. 25 și 26), precum și dreptul de a participa la viața comunității, inclusiv prin integrarea socială, culturală și ocupațională.
O Uniune a Egalității - Strategia privind drepturile persoanelor cu dizabilități 2021-2030.	Comisia Europeană invită statele membre UE „să pună în aplicare bunele practici de dezinstituționalizare în domeniul sănătății mintale și în ceea ce privește toate persoanele cu dizabilități, pentru a consolida tranziția de la îngrijirea instituționalizată la serviciile care oferă sprijin în comunitate”. Angajamentul Comisiei Europene „de a realiza tranziția de la îngrijirea instituționalizată la cea în comunitate prin [...] sprijinirea dezvoltării serviciilor în comunitate și creșterea gradului de conștientizare cu privire la situația persoanelor cu dizabilități care trăiesc în instituții rezidențiale, în special a copiilor și a

	persoanelor vârstnice.”
România	
Strategia națională privind drepturile persoanelor cu dizabilități „O Românie echitabilă”, 2022-2027.	Strategia recunoaște dreptul persoanelor cu dizabilități de a trăi independent și incluse în comunitate și își propune ca obiective atât dezinstituționalizarea persoanelor cu dizabilități (inclusiv prin elaborarea unui cadru strategic unitar și a unui ghid de dezinstituționalizare), cât și îmbunătățirea accesului la servicii în comunitate necesare vieții independente (inclusiv asistență personală, echipe mobile, servicii de respiro).
Planul național de redresare și reziliență (PNRR).	Componenta 13 – Reforme sociale include sub Pilonul Sănătate și Reziliență Instituțională o măsură specifică privind Reforma sistemului de protecție a persoanelor adulte cu dizabilități (C13-R2). Măsura acoperă jaloane și ținte care privesc atât legiferarea unei Strategii naționale privind prevenirea instituționalizării și a unui ghid pentru accelerarea dezinstituționalizării, cât și furnizarea de sprijin persoanelor cu dizabilități pentru tranziția la viața independentă și reducerea numărului de persoane din instituții.

Surse: Consiliul Europei (1996) Carta Socială Europeană (revizuită). Disponibil la: <https://rm.coe.int/168007cf932>

Conform Comentariului general nr. 14 (2013) al Comitetului pentru Drepturile Copilului, dreptul prevăzut în articolul 3, paragraful 1 al CDC, ca interesul superior al copilului să fie considerat primordial, constituie unul dintre cele patru principii generale ale Convenției pentru interpretarea și punerea în aplicare a tuturor drepturilor copilului și aplică un concept dinamic care necesită o evaluare corespunzătoare contextului specific³.

Convenția se referă în mod explicit la interesul superior al copilului și în alte articole cum sunt: articolul 9: separarea de părinți; articolul 10: reîntregirea familiei; articolul 18: responsabilitățile părintești; articolul 20: protecția copiilor fără familie și îngrijirea alternativă; articolul 21: adopția; articolul 37 litera (c): separarea de adulții în detenție; articolul 40 paragraful (2) litera (b) punctul (iii): garanții procedurale, inclusiv prezența părinților la ședințele de judecată pentru chestiuni penale care implică copii în conflict cu legea. De asemenea, se face referințe la interesul superior al copilului în Protocolul opțional privind vânzarea copiilor,

² Consiliul Europei (1996) Carta Socială Europeană (revizuită). Disponibil la: <https://rm.coe.int/168007cf93>

³ Comentariul general nr. 14 (2013) al Comitetului pentru Drepturile Copilului.

prostituția copiilor și pornografia infantilă (preambul și art. 8) și în Protocolul opțional privind procedura de comunicare (preambul și art. 2 și 3).

La fel, se poate de constatat că conceptul de interes superior al copilului urmărește să asigure atât respectarea deplină, cât și efectivitatea tuturor drepturilor recunoscute în Convenție, dezvoltarea holistică a copilului. Comitetul a subliniat deja că *„judecata unui adult cu privire la interesul superior al copilului nu poate suprascrie obligația de a respecta toate drepturile copilului în temeiul Convenției”*. Se remarcă că nu există o ierarhie a drepturilor în Convenție; toate drepturile prevăzute în acesta sunt în „interesul superior al copilului” și niciun drept nu ar putea fi compromis printr-o interpretare negativă a interesului superior al copilului.

Aplicarea deplină a conceptului de interes superior al copilului necesită dezvoltarea unei abordări bazate pe drepturi, angajamentul tuturor actorilor pentru a asigura integritatea fizică, psihologică, morală și spirituală holistică a copilului și pentru a-i promova demnitatea umană.

Comitetul subliniază că interesul superior al copilului este un concept triplu:

a) *Un drept substanțial*: dreptul copilului de a avea interesul său superior evaluat și luat ca o considerație primordială atunci când sunt luate în considerare diferite interese pentru a ajunge la o decizie cu privire la problema în cauză și garanția că acest drept va fi implementat ori de câte ori se va lua o decizie referitoare la un copil, un grup de copii identificați sau neidentificați sau copii în general. Articolul 3, paragraful 1, creează o obligație intrinsecă pentru state, este direct aplicabil (autoexecutabil) și poate fi invocat în fața unei instanțe.

b) *Un principiu juridic fundamental, interpretativ*: dacă o dispoziție legală este deschisă mai multor interpretări, trebuie aleasă interpretarea care servește cel mai eficient interesul superior al copilului. Drepturile consacrate în CDC și în Protocoalele Opționale ale acesteia oferă cadrul de interpretare.

c) *O regulă de procedură*: Ori de câte ori se va lua o decizie care va afecta un anumit copil, un grup identificat de copii sau copiii în general, procesul decizional trebuie să includă o evaluare a impactului posibil (pozitiv sau negativ) al deciziei privind copilul sau copiii în cauză. Evaluarea și determinarea interesului superior al copilului necesită garanții procedurale. Mai mult, justificarea unei decizii trebuie să demonstreze că dreptul a fost luat în considerare în mod explicit. În acest sens, statele părți vor explica modul în care dreptul a fost respectat în decizie, adică ceea ce a fost considerat a fi în interesul superior al copilului; pe ce criterii se bazează; și cum au fost ponderate interesele copilului față de alte considerații, indiferent dacă acestea sunt probleme largi de politici sau cazuri individuale.

Conform Comentariul general nr. 1 și 2 (2002) al *Comitetului pentru drepturile copilului, Instituțiile Naționale Independente pentru Drepturile Omului (INDO) reprezintă un mecanism important de promovare și asigurare a implementării Convenției*, iar Comitetul pentru

Drepturile Copilului consideră că înființarea unor astfel de organisme se încadrează în angajamentul asumat de statele părți la ratificare pentru a asigura implementarea Convenției și promovarea realizării universale a drepturilor copilului⁴. Instituții specializate independente pentru drepturile omului pentru copii pot fi ombudsman sau comisari pentru drepturile copiilor cu responsabilitatea promovării și protejării drepturilor copiilor. Principala preocupare a Comitetului este că instituția, indiferent de forma sa, ar trebui să fie capabilă, independent și eficient, să monitorizeze, să promoveze și să protejeze drepturile copiilor. Este esențial ca promovarea și protecția drepturilor copiilor să fie „integrată” și ca toate instituțiile pentru drepturile omului existente într-o țară să colaboreze strâns în acest scop.

La fel, Comentariul general nr. 4 (2003) *Sănătatea și dezvoltarea adolescenților în contextul Convenției cu privire la Drepturile Copilului afirmă că drepturile copiilor sunt indivizibile și interdependente*. Articolele 6 și 24 din comentariu, menționează dreptul adolescenților la sănătate și dezvoltare. Dreptul de a exprima opiniile în mod liber și de a fi luate în considerare în mod corespunzător (art. 12) este fundamental în realizarea dreptului adolescenților la sănătate și dezvoltare. Pentru ca adolescenții să poată exercita acest drept în condiții de siguranță și în mod corespunzător, autoritățile publice, părinții și alți adulți care lucrează cu sau pentru copii trebuie să creeze un mediu bazat pe încredere, accesul la informații, să aibă capacitatea de a asculta și de a oferi îndrumări solide.

Școala joacă un rol important în viața multor adolescenți, ca loc de învățare, dezvoltare și socializare. Articolul 29 (1) prevede că educația trebuie să urmărească „dezvoltarea plenară a personalității copilului, a vocațiilor și a aptitudinilor sale mentale și fizice, la nivelul potențialului maxim”. În plus, comentariul general nr. 1 cu privire la scopurile educației afirmă că „Educația trebuie să aibă și scopul de a se asigura că ... niciun copil nu părăsește școala fără a fi echipat să facă față provocărilor la care se poate aștepta să se confrunte în viață. Abilitățile de bază ar trebui să includă ... abilitatea de a lua decizii bine echilibrate; rezolvarea conflictelor într-un mod non-violent; și dezvoltarea unui stil de viață sănătos [și] relații sociale bune ...”. Având în vedere importanța unei educații corespunzătoare pentru sănătatea și dezvoltarea actuală și viitoare a adolescenților, precum și pentru copiii lor, Comitetul îndeamnă statele părți, în conformitate cu articolele 28 și 29 din Convenție, (a) să se asigure că educația primară de calitate este obligatorie și disponibilă, accesibilă și gratuită tuturor și că învățământul secundar și superior sunt disponibile și accesibile tuturor adolescenților; (b) să ofere facilități școlare și recreative care funcționează bine, care nu prezintă riscuri pentru sănătate pentru elevi, inclusiv apă și canalizare și călătorii sigure la școală; (c) să ia măsurile necesare pentru a preveni și interzice orice formă de violență și abuz, inclusiv abuzuri sexuale, pedepse corporale și alte

⁴ Comentariul general nr. 4 (2003).

pedepse sau tratamente inumane, degradante sau umilitoare în școală, de către personalul școlii, precum și în rândul elevilor; (d) să inițieze și să sprijine măsuri, atitudini și activități care promovează un comportament sănătos prin includerea subiectelor relevante în programa școlară.

Comitetul subliniază că, în conformitate cu articolul 23 paragraful (3) din Convenție, ar trebui să se țină cont de drepturile speciale ale adolescenților cu dizabilități și să acorde asistență pentru a se asigura că copilul/adolescentul cu dizabilități are acces efectiv și primește educație de bună calitate. Statele ar trebui să recunoască principiul egalității de șanse educaționale primare, secundare și terțiare pentru copiii/adolescenții cu dizabilități, acolo unde este posibil în școlile obișnuite.

În Comentariul general nr. 5 (2003) *Măsuri generale de implementare a Convenției privind Drepturile Copilului* (art. 4, 42 și 44, paragraful 6) Articolul 2: obligația Statelor de a respecta și asigura drepturile prevăzute în prezenta Convenție tuturor copiilor din jurisdicția lor, împotriva oricărei forme de discriminare⁵. Această obligație de nediscriminare impune Statelor să identifice în mod activ copiii individuali și grupurile de copii, exercitarea și realizarea drepturilor cărora necesită măsuri speciale. De exemplu, Comitetul subliniază necesitatea dezagregării colectării datelor pentru a permite identificarea discriminării sau a discriminării potențiale. Abordarea discriminării poate necesita modificări ale legislației, administrative și alocarea resurselor, precum și măsuri educaționale pentru schimbarea atitudinilor. Se subliniază faptul că aplicarea principiului nediscriminării privind accesul egal la drepturi nu semnifică un tratament identic. Comentariul general al Comitetului pentru Drepturile Copilului subliniază importanța luării unor măsuri speciale pentru a diminua sau elimina condițiile care cauzează discriminare.

Articolul 3 (1): interesul superior al copilului ca o considerație primordială în toate acțiunile referitoare la copii. Articolul se referă la acțiunile întreprinse de „instituțiile publice sau private de asistență socială, instanțele judecătorești, autoritățile administrative sau organele legislative”. Principiul necesită măsuri active din partea Guvernului, Parlamentului și sistemului judiciar. Fiecare organ sau instituție legislativă, administrativă și judiciară trebuie să aplice principiul interesului superior, luând în considerare în mod sistematic modul în care drepturile și interesele copiilor sunt sau vor fi afectate de deciziile și acțiunile lor - de exemplu, o lege propusă sau existentă, o politică sau o acțiune administrativă sau o decizie judecătorească, inclusiv cele care nu se referă direct la copii, dar îi afectează indirect.

Articolul 6: dreptul inerent al copilului la viață și obligația Statelor părți de a asigura în toată măsura posibilă supraviețuirea și dezvoltarea copilului. Comitetul se așteaptă ca Statele să interpreteze „dezvoltarea” în sensul său cel mai larg ca un concept holistic, cuprinzând

⁵ Comentariul general nr. 5 (2003).

dezvoltarea fizică, mentală, spirituală, morală și socială a copilului. Măsurile de punere în aplicare ar trebui să vizeze realizarea unei dezvoltări optime pentru toți copiii.

Articolul 12: dreptul copilului de a-și exprima liber opiniile asupra „oricărei probleme care îl privește”, acestei opinii dându-i-se ponderea cuvenită, ținând cont de vârsta și gradul de maturitate al copilului. Acest principiu, care evidențiază rolul copilului ca participant activ la promovarea, protecția și monitorizarea drepturilor sale, se aplică în mod egal tuturor măsurilor adoptate de State pentru punerea în aplicare a Convenției.

În Republica Moldova, prin Legea nr. 52 din 03.04.2014 cu privire la Avocatul Poporului (Ombudsmanul), se asigură respectarea drepturilor și libertăților omului de către autoritățile publice, de către organizații și întreprinderi, indiferent de tipul de proprietate și forma juridică de organizare, de către organizațiile necomerciale și de către persoanele cu funcții de răspundere de toate nivelurile. Conform art. 17 (1) al prezentei Legi, Avocatul Poporului pentru drepturile copilului asigură implementarea, la nivel național, de către persoanele cu funcții de răspundere de toate nivelurile, a prevederilor Convenției ONU cu privire la drepturile copilului și ale altor tratate internaționale din domeniu la care Republica Moldova este parte. La 14 octombrie 1992 Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite a proclamat Ziua de 3 decembrie – Zi Internațională a Persoanelor cu Dizabilități. În fiecare an, comunitatea internațională celebrează acest eveniment, ca semn de solidaritate cu persoanele cu dizabilități.

1.2. Analiza cadrului legal din Republica Moldova ce reglementează dreptul la educație a copiilor cu disfuncții senzoriale

Republica Moldova a aderat: la Convenția ONU privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități, ratificată de Parlamentul Republicii Moldova prin Legea nr. 166/2010 și Convenția ONU cu privire la Drepturile Copilului în anul 1990, ratificată de Parlamentul Republicii Moldova la 12 decembrie 1990, în vigoare pentru Republica Moldova din 25 februarie 1993 și, prin urmare, s-a angajat să: armonizeze legislația națională cu convenția, ceea ce presupune îmbunătățirea poziției copilului în toate aspectele de viață, inclusiv evoluția sistemului de educație în raport cu standardele prestabilite de art. 28 și 29 din Convenție, informarea în masă a copiilor despre drepturile lor, raportarea periodică Comitetului pentru Drepturile Copilului privind realizarea drepturilor în temeiul punctelor menționate mai sus.

Problematika drepturilor copilului în sistemul de învățământ din Republica Moldova este reglementată în cadrul legal național. Astfel, Codul Educației adoptat la data de 17 iulie 2014 reglementează orientările generale privind drepturile copilului în raport cu Convenția ONU

pentru drepturile copilului, pe segmentul educației copilului. Codul Educației împreună cu actele normative subordonate definesc aspecte specifice de implementare. Aici vom evidenția legislația privind standardele de calitate a muncii din instituțiile de învățământ, care definește standarde și indicatori specifici referitor la drepturile copilului; standarde de competență pentru profesioniștii din domeniul învățământului; Standardele cu privire la rolurile profesorului în raport cu drepturile copilului; și standardele de competență a managerilor de instituții de învățământ, care urmează a recunoaște și a progresa aspectele din domeniul educației drepturilor copilului.

La fel, au fost elaborate Standardele de calitate pentru instituțiile de învățământ primar și secundar general din perspectiva școlii prietenoase copilului, ordinul Ministerului Educației nr. 970 din 11.10.2013; Regulamentul-cadru al Comisiei multidisciplinare intrașcolare, ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr. 683 din 03.06.2019; Metodologia de evaluare a dezvoltării copilului, ordinul Ministerului Educației nr. 99 din 26.02.2015; Metodologia de organizare și funcționare a Centrului de resurse pentru educația incluzivă din instituția de învățământ preuniversitar, ordinul Ministerului Educației nr. 100 din 26.02.2015; Instrucțiunea de organizare a învățământului la domiciliu, ordinul Ministerului Educației nr. 98 din 26.02.2015; Instrucțiunea privind organizarea învățământului la distanță pentru copiii cu dizabilități, ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr. 1934 din 28.12.2018; Reglementări și condiții specifice referitor la evaluarea finală și certificarea elevilor cu cerințe educaționale speciale din învățământul obligatoriu, ordinul Ministerului Educației nr. 311 din 05.05.2015; Instrucțiunea privind procedurile specifice de examinare a elevilor cu cerințe educaționale speciale, ordinul Ministerului Educației nr. 156 din 20.03.2015; Reperele metodologice privind activitatea logopedului în instituțiile de învățământ general, ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr. 01 din 02.01.2018; Reperele metodologice privind activitatea psihologului în instituțiile de învățământ general, ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr. 02 din 02.01.2018; Reperele metodologice privind activitatea psihopedagogului în instituțiile de învățământ general, ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr.212 din 27.02.2018; Reperele metodologice privind activitatea cadrului didactic de sprijin în instituțiile de învățământ general, ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr.209 din 27.02.2018 etc.

Strategia de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități pentru anii 2010-2013 ce a fost aprobată prin Legea nr.169 din 09.07.2010 a vizat problematica persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova, fiind realizată în baza Planului de acțiuni pentru implementarea strategiei de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități (2010–2013).

Ca obiectiv general al acestei Strategii a fost asigurarea drepturilor sociale ale populației, pentru ridicarea nivelului de trai și promovarea bunăstării sociale asumate de Republica Moldova prin ratificarea Cartei Sociale Europene revizuite. Strategia a reprezentat o racordare a cadrului legal național la cel european. Accentuând perspectivele de ajustare a sistemului legal național la standardele internaționale în urma semnării, la 30 martie 2007, de către Republica Moldova, a CDPD, Strategia reafirmă angajamentul Republicii Moldova în asigurarea realizării efective a drepturilor persoanelor cu dizabilități. Activitățile prevăzute de Strategie respectă prevederile din Convenție, care au caracter obligatoriu. Astfel, Strategia a prezentat o precondiție a ratificării și, ulterior, a implementării prevederilor Convenției.

Ulterior, prin Hotărârea Guvernului nr. 723/2017, a fost aprobat Programul național de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități pentru anii 2017-2022 și Planul de acțiuni privind implementarea acestuia.

Programul prevedea o abordare intersectorială în incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități și asigurarea respectării drepturilor fundamentale ale acestora în egală măsură cu ceilalți cetățeni în toate domeniile vieții sociale. Necesitatea elaborării Programului menționat a fost determinată de problemele cu care se confruntau persoanele cu dizabilități din Republica Moldova și necesitatea creării unor condiții indispensabile implementării CDPD, precum și în vederea implementării recomandărilor, observațiilor experților Comitetului ONU pentru drepturile persoanelor cu dizabilități, care au audiat Republica Moldova în perioada 21.03 - 22.03.2017 la Geneva, precum și a observațiilor, recomandărilor experților internaționali cu referire la respectarea drepturilor persoanelor cu dizabilități în Republica Moldova.

Programul național de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități pentru anii 2017-2022 și Planul de acțiuni privind implementarea acestuia au avut drept scop abordarea direcțiilor strategice de acțiuni la nivel național în vederea asigurării drepturilor persoanelor cu dizabilități și participării lor efective și depline în societate. Conform Programului, au fost realizate o serie de activități la obiectivele trasate ce țin de dreptul copiilor cu disfuncții senzoriale și anume⁶:

Obiectivul 2 „Asigurarea dreptului la educație de calitate a copiilor și tinerilor cu diferite tipuri de dizabilități în instituțiile de învățământ în condiții de egalitate cu ceilalți”.

✓ La acțiunea 2.1. din Planul de acțiuni - *Elaborarea, aprobarea și implementarea conceptelor, mecanismelor de individualizare a procesului educațional, sistemelor de comunicare augmentativă și alternativă, tehnologiilor educaționale pentru susținerea copiilor și tinerilor cu diferite tipuri de dizabilități*, Ministerul Educației și Cercetării în anul 2021 a elaborat și aprobat ghiduri metodologice privind incluziunea educațională a copiilor cu deficiențe senzoriale: Incluziunea educațională a copiilor cu deficiențe de vedere. Ghid metodologic,

⁶ Programul național de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități pentru anii 2017-2022.

aprobat prin Ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr. 792 din 25.05.2018 și Incluziunea educațională a copiilor cu deficiențe de auz. Ghid metodologic, aprobat prin Ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr. 792 din 25.05.2018. În aceeași ordine de idei, precizăm că pentru individualizarea procesului educațional pentru copii cu deficiențe senzoriale Ministerul Educației și Cercetării a aprobat Structura-model și Ghidul de implementare a Planului educațional individualizat, aprobat prin Ordinul Ministerului Educației nr. 776 din 01 august 2017 și Individualizarea procesului educațional prin adaptări curriculare. Ghid metodologic, aprobat prin Ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr. 671 din 01.08.2017.

✓ La acțiunea 2.2. din Planul de acțiuni - *Asigurarea accesului copiilor cu dizabilități la servicii de educație timpurie ante-preșcolară*, Ministerul Educației și Cercetării a întreprins următoarele acțiuni⁷:

Din 1485 de instituții de educație timpurie, pentru 200 au fost construite rampe de acces. În vederea asigurării incluziunii educaționale de calitate în instituțiile de educație timpurie pentru copiii cu cerințe educaționale speciale și dizabilități, au fost dezvoltate servicii de sprijin și angajat personal de suport, astfel, au fost dezvoltate - 98 de Centre de resurse pentru educația incluzivă, și angajați: 126 - cadre didactice de sprijin; 172 - logopezi; 20 - psihologi. Astfel a fost creat un mediu prietenos, protectiv, securizat și dezvoltativ pentru acești copii.

✓ La acțiunea 2.4. din Planul de acțiuni - *Asigurarea unui pachet minim de servicii educaționale de suport (centru de resurse, cadru didactic de sprijin) pentru fiecare copil și tânăr cu dizabilități înscrisi în instituția de învățământ, în funcție de necesitățile acestuia*, în 2021 Ministerul Educației și Cercetării a creat și dotat în instituțiile de învățământ general 880 de Centre de resurse pentru educația incluzivă (CREI). În cadrul acestora, sunt angajați circa 1154 de cadre didactice de sprijin (CDS), 131 de logopezi și 420 de psihologi.

✓ La acțiunea 2.5. din Planul de acțiuni - *Dezvoltarea și prestarea serviciilor de consiliere și ghidare în carieră pentru adolescenții și tinerii cu dizabilități în instituțiile de învățământ*, Ministerul Educației și Cercetării a întreprins următoarele activități:

Consilierea și orientarea profesională calificată pe parcursul anului de studii 2020-2021, a circa 950 de elevi cu cerințe educaționale speciale și vulnerabili, absolvenți ai treptelor gimnaziale și liceale, realizată cu ajutorul unui instrument validat - Testul JVIS cu implicarea specialiștilor profesioniști din SAP-uri.

✓ La acțiunea 2.6. din Planul de acțiuni - *Organizarea cursurilor de formare continuă pentru toate cadrele didactice și cadrele didactice de sprijin care lucrează cu copiii și tinerii cu dizabilități*, Ministerul Educației și Cercetării a realizat următoarele activități:

⁷ Programul național de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități pentru anii 2017-2022.

În luna aprilie 2021, circa 100 profesioniștii din cadrul structurilor de asistență psihopedagogică și organele locale de specialitate în domeniul învățământului, au beneficiat de instruire în vederea fortificării cunoștințelor în domeniul prevenirii și combaterii bullying-ului în școli.

Activitatea de instruire a fost implementată de către Terre des hommes Moldova, cu suportul UNICEF Moldova și ChildHub, în cadrul proiectului „Eforturi comune pentru combaterea bullying-ului în Moldova”.

În perioada mai-iulie 2021, 450 de cadre didactice de sprijin și psihopedagogi care lucrează cu elevii cu dizabilități și cu cerințe educaționale speciale au participat la formare continuă în domeniul educației incluzive și individualizării procesului educațional. Acțiunea a fost realizată cu implicarea a 20 de formatori naționali din cadrul serviciilor de asistență psihopedagogică, instruiți și ei inițial în baza unui curs structurat. Activitatea a fost parte a proiectului „Reforma Învățământului în Moldova”, implementat de către MEC și finanțat de către Banca Mondială⁸.

În perioada septembrie-noiembrie 2021, Centrul Republican de Asistență Psihopedagogică a organizat activități de instruire pentru circa 200 de specialiști din structurile raionale/municipale de asistență psihopedagogică și cadre didactice de sprijin din instituțiile de învățământ general care au beneficiat și de dotare cu echipament specializat în vederea aplicării în practica educațională a acestuia, conform necesităților copiilor cu cerințe educaționale speciale.

Totodată, au fost organizate circa 50 de activități de dezvoltare de competențe pentru circa 65 de psihologi și psihopedagogi, printre care: - 36 webinare on-line pentru psihologii și psihopedagogii din cadrul structurilor de asistență psihopedagogică, cu genericul „Specificități, aplicații și intervenții psihologice clinice în tulburările mintale și de comportament la copii și adulți”, activitate realizată de MEC, în parteneriat cu proiectul moldo-elvețian MENSANA, în cadrul proiectului „Suport pentru reforma serviciilor de sănătate mintală în Moldova”; - 16 webinare de instruire cu tematica „Susținerea psiho-emoțională și psiho-educația. Fortificarea capacității de consiliere. Sindromul de ardere profesională, oboseala cronică și mecanisme de depășire a stresului, tehnici și strategii de menținere”, pentru circa 500 de psihologi din structurile de asistență psihopedagogică și din instituțiile de învățământ general, inițiativa MEC și OMS (Ordinul ministrului educației și cercetării nr. 1232/2021); - 38 de specialiști din cadrul Serviciilor municipale/raionale de asistență psihopedagogică /SAP/ au devenit formatori locali în implementarea Instrucțiunii cu privire la mecanismul de cooperare intersectorială pentru prevenirea primară a riscurilor privind bunăstarea copilului, aprobată prin HG nr. 143/2018. În

⁸ Raportul cu privire la „Reforma Învățământului în Moldova”, implementat de către MEC și finanțat de către Banca Mondială

acest mod au fost coordonate acțiunile între sectoare pentru a asigura protecția drepturilor copiilor și bunăstarea lor, în scopul soluționării prompte a îngrijorărilor ce țin de bunăstare, precum și a prevenirii riscului de violență asupra copiilor. Acțiunea a fost desfășurată de AO "Parteneriate pentru fiecare copil" în cooperare cu Ministerul Educației și Cercetării în cadrul proiectului susținut de UE - "Edificarea unei societăți în care fiecare fată și băiat își realizează potențialul la maxim cu respect și demnitate".

✓ La acțiunea 2.7. din Planul de acțiuni - *Pregătirea cadrelor didactice care asistă sau predau pentru copiii cu dizabilități de auz și hipoacuzici în folosirea limbajului mimico-gestual*, și acțiunea 2.9. din Planul de acțiuni - *Elaborarea, aprobarea și implementarea programelor de pregătire și acreditare a interpreților mimico-gestuali*, Ministerul Educației și Cercetării a întreprins următoarele activități⁹:

Prin circulara cu nr. 04/1-09/1723 din 13.03.2020, Ministerul a recomandat Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” introducerea în cadrul programului de formare profesională inițială Psiho-pedagogie specială, a conținuturilor ce abordează studierea limbajului mimico-gestual. De asemenea, s-a recomandat introducerea acestora și în cadrul programelor de formare profesională continuă, sau conceperea unor noi programe în cheia pregătirii specialiștilor în acest domeniu.

Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, Facultatea psihologie și psihopedagogie specială, la ciclul II, masterat, o dată la 3 ani, organizează cursul „Limbajul mimico-gestual”. În programul de studii este cursul „Comunicare alternativă. Limbajul semnelor și sistemul Braille”.

În Departamentul de formare continuă, la solicitare, se formează interpreți mimico-gestuali. În acest scop a fost identificat un grup de 20 persoane (cadre didactice, cadre didactice de sprijin, specialiști din cadrul serviciilor raionale/municipale de asistență psihopedagogică) disponibile de a studia, începând cu 01 septembrie 2021, la masterat, comunicarea argumentativă în cadrul Facultății de Psihologie și Psihopedagogie specială a Universității Pedagogice „Ion Creangă”, mun. Chișinău.

✓ La acțiunea 2.8. din Planul de acțiuni - *Dotarea instituțiilor de învățământ cu unități de transport accesibil și echipamente necesare pentru facilitarea învățării copiilor și tinerilor cu dizabilități fizice, mintale, intelectuale și senzoriale, pentru dezvoltarea unui mediu fizic accesibil și a unui proces educațional individualizat conform necesităților și potențialului de dezvoltare*, Ministerul Educației și Cercetării a întreprins următoarele activități¹⁰:

Totodată, cu suportul Proiectului „Reforma Învățământului în Moldova”, a fost posibilă dotarea Centrelor de resurse pentru educația incluzivă din 100 de instituții de învățământ general

⁹ Programul național de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități pentru anii 2017-2022.

¹⁰ Ibidem.

cu materiale de predare, învățare și echipament specializat pentru copiii cu cerințe educaționale speciale și/sau dizabilități. Pentru dotarea celor 100 de Centre de resurse pentru educația incluzivă, au fost alocate 19 117 249,64 lei.

Dotarea instituțiilor de învățământ cu unități de transport ține de competența APL de nivelul II.

De materiale de predare, învățare și echipament specializat au beneficiat peste 1700 de copii cu cerințe educaționale speciale și/sau dizabilități: deficiențe senzoriale, dificultăți de învățare, dislexie, ADD, ADHD, autism, Sindrom Down, deficiențe fizice, deficiențe de comunicare etc., iar după caz, și alți copii cu cerințe educaționale speciale și/sau dizabilități din instituțiile de învățământ din raion. Lotul prevede echipament specializat pentru elevii cu cerințe educaționale speciale și/sau dizabilități, inclusiv și dizabilități senzoriale: echipament IT, cărți audio, tastaturi adaptate (tastatură cu taste mari pentru copiii cu deficiențe de văz), echipament auditiv (dispozitiv auditiv FM; transmițător FM pentru cadrul didactic; trusa de îngrijire PHONAK, softuri educaționale pentru dezvoltarea limbajului, abilităților de scris-citit, cuvinte și coduri magnetice pentru alcătuirea cuvintelor, propozițiilor cu ajutorul Pixului vorbitor etc.).

✓ La acțiunea 2.10. din Planul de acțiuni - *Integrarea graduală a copiilor cu dizabilități, inclusiv a celor cu dizabilități senzoriale (auz, văz) în instituții de învățământ general*, Ministerul Educației și Cercetării informează că, în anul 2021, în instituții de învățământ, au studiat¹¹:

- 61 de copii cu dizabilități de auz în instituții de educație timpurie;
- 37 de copii cu dizabilități de văz în instituții de educație timpurie;
- 161 de elevi cu dizabilități de auz în instituții de învățământ general;
- 119 de elevi cu dizabilități de văz în instituții de învățământ general;
- 34 de elevi cu dizabilități de auz în instituții de învățământ profesional și învățământ superior;
- 9 elevi cu dizabilități de văz în instituții de învățământ profesional și învățământ superior.

✓ La acțiunea 3.11. din Planul de acțiuni - *Asigurarea accesibilității la infrastructura instituțiilor medico-sanitare la necesitățile persoanelor cu dizabilități fizice și senzoriale (auz, văz)*, au fost întreprinse următoarele acțiuni:

În anul 2021, în cadrul Centrului LOW VISION, au fost consultați 1019 de pacienți, inclusiv 251 de copii cu vârsta 0-18 ani.

În total, au fost eliberate 504 dispozitive de corecție optică și ajutor vizual (pentru copii și maturi), în valoare de 650 709,04 lei, inclusiv:

- Lupe electronice, CCTV (Sistem televizat cu circuit închis) - 34 unități;

¹¹ Ibidem.

- Lupe fixe, lupe de mână cu și fără lumină, lupe de buzunar, etc. - 444 unități;
- Telemicroscope, MLVidi – 35 unități;
- Ochelari cu magnificare (loupes), inclusiv cu filtre spectrale, accesorii - 219.

Toate dispozitivele de corecție optică și ajutor vizual au fost eliberate gratis.

Organizația „Help Moldova” din Norvegia a donat 331 dispozitive în valoare de 453 270,68 lei, Asociația Obștească „Inimi Solidare” din Moldova a donat 33 unități, în valoare de 197 438,36 lei și 140 de unități în valoare de 197 438,36 lei au fost procurate din mijloacele bugetului de stat.

În anul 2022, din sursele centralizate ale bugetului de stat, au fost procurate 892 aparate auditive în sumă de cca 6372,0 mii lei.

Conform datelor BNS, în 2022 în Republica Moldova erau 10 567 de copii cu dizabilități.

Tabelul nr. 2.

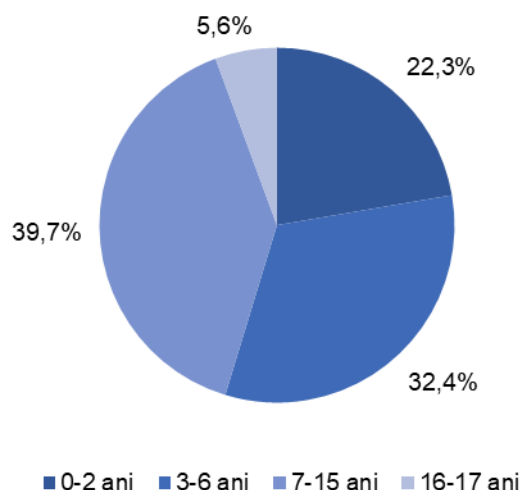
Numărul persoanelor cu dizabilități a. 2022

Persoane cu dizabilități	Persoane cu dizabilități
<i>Copii</i>	
cu dizabilități severe	4863
cu dizabilități accentuate	3478
cu dizabilități medii	2226
Total	10567

Sursa: https://statistica.gov.md/ro/situatia-copiilor-in-republica-moldova-in-anul-2022-9578_60434.html¹²

La începutul anului de studii 2021 - 2022, în instituțiile de învățământ primar și secundar general din țară erau înscriși 9,5 mii elevi cu cerințe educaționale speciale și cu dizabilități, dintre care majoritatea au urmat studiile în instituții de învățământ general (94,2%), iar 5,8% – în școli pentru copii cu deficiențe în dezvoltarea intelectuală sau fizică.

¹² https://statistica.gov.md/ro/situatia-copiilor-in-republica-moldova-in-anul-2022-9578_60434.html

Sursa: www.statistica.gov.md/ro/situatia-copiilor-in-republica-moldova-in-anul-2022-9578_60434.html¹³

În anul 2022 au fost recunoscuți cu dizabilitate primară (caz nou) 1,6 mii de copii în vârstă de 0-17 ani, 57,5 % din aceștia fiind din mediul rural. Fiecare al patrulea copil diagnosticat avea vârsta de 0-2 ani, iar fiecare al treilea avea vârstă cuprinsă între 3-6 ani. Cauzele predominante ale dizabilității primare rămân a fi tulburările mentale și de comportament (36,1%), malformațiile congenitale, deformațiile și anomalii cromozomiale (22,4%) și bolile sistemului nervos (13,5%). De menționat că în mediul rural ponderea copiilor cu grad sever de dizabilitate în total copii recunoscuți cu dizabilitate primară a fost mai mică comparativ cu mediul urban (32,9% comparativ cu 45,8%). În anul 2022 au fost deserviți de instituțiile medico-sanitare 11,9 mii de copii cu dizabilități.

Conform *Informației privind situația copiilor în anul 2021*, prezentată de Biroul Național de Statistică la începutul anului de studii 2021/2022, în instituțiile de învățământ primar și secundar general din țară erau înscriși 9500 de elevi cu cerințe educaționale speciale și cu dizabilități, dintre care 94,2 % au urmat studiile în instituții de învățământ general, iar 5,8 % – în școli pentru copii cu deficiențe în dezvoltarea intelectuală sau fizică. Totodată s-a constatat că ponderea elevilor cu cerințe educaționale speciale și cu dizabilități, care frecventează instituții de învățământ cu destinație generală, s-a majorat pe parcursul ultimilor cinci ani cu 1,3 p.p.

Proporția băieților cu cerințe educaționale speciale și cu dizabilități, cuprinși în învățământul general, rămâne a fi mai mare comparativ ca cea a fetelor; în anul de studii 2021-2022 acest indicator a constituit 65,7%, comparativ cu 34,3%.

Numărul elevilor din școlile pentru copii cu deficiențe în dezvoltarea intelectuală sau fizică s-a redus cu 26,4% față de anul de studii 2017-2018. În anul de studii 2021-2022, 71 dintre elevii acestor școli erau copii cu deficiențe în dezvoltarea intelectuală. În tabelul nr. 3 (din anexă) este

¹³ https://statistica.gov.md/ro/situatia-copiilor-in-republica-moldova-in-anul-2022-9578_60434.html

redat numărul de copii cu disfuncții senzoriale din mun. Chișinău, dezagregate per tip de instituție, gen, vârstă, treaptă educațională, forma de studii și tipul de dizabilitate. Conform datelor tabelului nr. 3 din anexă, în mun. Chișinău sunt 28 de instituții de învățământ cu profil general, special și profesional tehnic în care își realizează studiile copii cu deficiențe senzoriale.

În anul de studii 2020-2021 în învățământul general au fost incluși 221 copii cu dizabilități de auz (65 copii în grădinițele din comunitate, 156 copii în școli primare și gimnazii), alți 73 copii fiind școlarizați în școala specială nr. 12 din mun. Chișinău. Iar copii cu dizabilități de văz au fost 165 (37 copii în grădinițele din comunitate, 128 copii în școli primare și gimnazii). Alți 75 copii erau școlarizați în Liceul Tehnologic pentru copii cu vederea slabă din mun. Chișinău¹⁴.

Reieșind din aceste constatări, menționăm că necătând la acțiunile întreprinse de instituțiile publice, mai rămân încă multe activități de realizat pentru realizarea dreptului copiilor cu deficiențe senzoriale la educație.

La fel, am constatat că copii cu CES nu dispun de echipamente și tehnologii asistive, conform necesităților individuale, care să le asigure accesul și deplina participare la ore, de aici și scade substanțial accesul acestora la educație într-o instituție de învățământ general, dar și șansele de a învăța și a se dezvolta.

Strategiile didactice pentru copii/elevii cu CES constituie o modalitate de individualizare a instruirii prin diversificarea conținuturilor, a metodelor și mijloacelor didactice, oferindu-i posibilitatea fiecărui copil de a studia în ritmul său, conform particularităților individuale, a potențialului și a nivelului de achiziții, fiind flexibile și accesibile tuturor copiilor/elevilor. În această situație, cadrele didactice trebuie să cunoască și să evalueze particularitățile psiho-individuale ale copiilor/elevilor cu care lucrează, caracteristicile fizice și psihice ale vârstei, capacitatea de învățare a fiecărui copil, ceea ce constituie o premisă majoră pentru proiectarea eficientă a activității. La fel, cadrele didactice trebuie să stabilească strategiile de predare-învățare-evaluare ce sunt stabilite în dependență de: tipul de inteligență, stilul de învățare al elevilor/copiilor, conținuturile și finalitățile de învățare. Cunoașterea dominantei stilului de învățare al elevului oferă posibilitate cadrului didactic de a individualiza procesul didactic prin adaptarea stilului de predare, alegerea strategiilor didactice, a sarcinilor de învățare, a materialelor didactice cu scopul de a stimula învățarea elevilor. Totodată, aplicând strategii didactice compatibile cu stilul de învățare, cadrele didactice îi ajută pe elevi să-și cunoască și să-și dezvolte propriile înclinații, talente, să manifeste tot ce au mai bun în domeniul lor de excelență.

În organizarea și desfășurarea procesului educațional individualizat, selectarea și/sau combinarea strategiilor de predare-învățare trebuie să se realizeze în baza principiilor curriculare,

¹⁴ <https://gov.md/sites/default/files/document/attachments/subiect-03-nu-765-mec-2023.pdf>

a conținuturilor de învățare și finalităților stabilite, inclusiv modificate. Cadrul didactic poate interveni cu diverse strategii care susțin și facilitează învățarea copilului cu CES, pentru a diminua sau depăși dificultățile cu care se confruntă, prin intermediul: individualizării procesului educațional; selectarea și combinarea adecvată a strategiilor didactice; ajustarea obiectivelor, conținuturilor; elaborarea planului educațional individualizat, adaptând ritmul de predare și volumul materiei, adaptând metodele de lucru la stilul de învățare și potențialul copilului, în vederea satisfacerii necesităților individuale de învățare ale fiecărui copilului.

Evaluarea implementării *Programului de dezvoltare a educației incluzive pentru anii 2011-2020*, inclusiv aplicarea standardelor școlare adecvate copiilor, realizată de Ministerul Educației și Cercetării în parteneriat cu UNICEF, a scos în evidență faptul că instituțiile de învățământ, la toate nivelurile, sunt pregătite doar parțial pentru a facilita accesul copiilor cu dizabilități (în special cu deficiențe de auz și văz), iar specialiștii și cadrele didactice au nevoie de mult mai multă formare aplicată, practică dar și de formare specifică și aprofundată pentru a lucra cu copii cu deficiențe de auz și de văz¹⁵.

Astfel, noile documente de politici în domeniul educației prevăd acțiuni în acest sens. Unul dintre obiectivele Strategiei „Educația 2030”, aprobată prin Hotărârea de Guvern nr. 114/2023 și al Programului de implementare a acesteia pentru anii 2023-2025, presupune modernizarea infrastructurii instituțiilor de învățământ, în așa fel încât să corespundă necesităților elevilor, persoanelor cu dizabilități, asigurându-le un mediu de învățare sigur, protectiv și incluziv pentru toți. Strategia „Educația 2030” vizează adaptarea mediului fizic al instituțiilor de învățământ general la cerințele persoanelor cu nevoi speciale (dizabilități senzoriale).

Conform *obiectivul specific 2.13* din Strategia „Educația 2030”, trebuie să fie create condiții pentru prestarea serviciilor educaționale în limbajul mimico-gestual și Braille. Totodată, trebuie să fie asigurată formarea inițială și continuă a cadrelor didactice în prestarea serviciilor educaționale în limbajul mimico-gestual și Braille.

În aceeași ordine de idei, *Programul de dezvoltare a educației incluzive în Republica Moldova pentru anii 2024-2027* a fost aprobat de Guvern la 06.12.2023. Programul prevede acțiuni concrete privind asigurarea cu tehnologii asistive, servicii de calitate și formarea cadrelor didactice.

Ministerul Educației și Cercetării își asumă situația existentă în realizarea dreptului la educație pentru copiii cu dizabilități și reiterează angajamentul pentru o consolidare continuă a eforturilor pentru sporirea calității actului educațional pentru toți copiii și încurajează consolidarea colaborării între actorii din sistemul educațional, social și de protecție a copilului, ONG-uri active în domeniu, prin conjugarea comună a eforturilor pentru sporirea gradului de

¹⁵ Programul de dezvoltare a educației incluzive pentru anii 2011-2020.

cooperare în asigurarea accesului fiecărui copil la educație de calitate în medii comune de învățare, inclusiv și a copiilor cu deficiențe senzoriale.

II. ASIGURAREA DREPTULUI LA EDUCAȚIE COPIILOR CU DEFICIENȚE SENZORIALE

2.1. Educația copiilor cu deficiențe de vedere

Copiii cu cerințe educaționale cu deficiențe de vedere se confruntă cu dificultăți de învățare și din acest motiv le este mai greu să progreseze decât majorității elevilor de aceeași vârstă. Acești elevi au nevoie de o „ofertă educațională specială”, aceasta fiind definită ca o ofertă suplimentară” sau „diferită” de cea asigurată în general pentru elevii de aceeași vârstă în școlile generale. Elaborarea unei oferte educaționale pentru elevii cu cerințe educaționale speciale pornește de la profesorul instituției de învățământ general.

Pentru a încuraja interacțiunea și participarea copiilor/elevilor cu deficiențe de vedere la activitățile instructiv-educative, cadrele didactice trebuie să acorde o atenție specială adaptând mediul, oferta educațională, mijloacele de lucru și conținutul sarcinilor în conformitate cu vârsta, nevoile și potențialul fiecărui copil/elev. Pentru a realiza acest lucru, pot fi aplicate următoarele strategii¹⁶:

- Poziționarea copiilor cu deficiențe de vedere în bancă sau la masa de lucru departe de sursele de lumină, preferabil în primele rânduri, în fața clasei.
- Familiarizarea copiilor/elevilor cu spațiul școlii, al clasei, cu materialele didactice, cu locurile unde necesită o atenție deosebită: scări, teren de joacă, anunțarea prealabilă despre schimbările în spațiul clasei.
- Oferirea de instrucțiuni copilului/elevului utilizând adresarea pe nume, pentru a-i atrage atenția și a-i oferi timp suplimentar pentru reacția de răspuns.
- Utilizarea în procesul instructiv-educativ a tehnicilor asistive pentru a consolida performanțele de învățare, comunicare, mobilitate, de ex.: cititoare de ecran, lupă electronică pentru citire, dispozitiv de mărire/monitor, a mijloacelor de amplificare optică, aplicațiile de recunoașterea textului, afișajul Braille, magnificatorul de ecran.
- Familiarizarea și utilizarea instrumentelor non-optice: stilouri și pixuri speciale, care produc litere marcate puternic; suporturi speciale pentru cărți; acetatul, de preferință galben, care înnegrește scrierea și ameliorează contrastul și lămpile cu posibilitate de control asupra intensității luminii.

¹⁶ Ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr. 792 din 25.05.2018 a fost aprobat Ghidul metodic: Incluziunea educațională a copiilor cu deficiențe de auz.

- Adaptarea materialelor și sarcinilor didactice: tipărirea textelor cu caractere mari și efecte vizuale în timpul procesului de citire, respectarea contrastului; negru pe alb; folosirea liniilor îngroșate; utilizarea unei săgeți sau rigle de citire, lupe, ochelari; folosirea materialelor grafice în relief, sau asociate cu semne sonore, în limbaj Braille (în cazul copiilor nevăzători) utilizarea expresiilor verbale și nonverbale (ex: atingerea pe umăr); cărți accesibile în format DAISY (Digital Accessible Information System); scrierea clară pe tablă a notițelor însoțită de mesaje verbale sau tactile, trebuie descris în detaliu orice aspect vizual semnificativ.

- Dozarea echilibrată a sarcinilor și oferirea timpului suplimentar pentru realizarea sarcinii.

- Antrenarea și reeducarea percepției vizuale se realizează în corelație cu valorificarea altor modalități receptive și în primul rând cu cea tactil-kinestezică.

- Alternarea eficientă a formelor de organizare a procesului educațional (frontal, în grup, în perechi și individual) și utilizarea metodelor activ-participative. Antrenarea elevului în activități în care să își pună în valoare abilitățile intelectuale, de comunicare și relaționare. De menționat, că Planul Educațional Individualizat este parte componentă a pachetului de documente curriculare, care asigură dezvoltarea educației incluzive în instituțiile de învățământ primar și secundar general. PEI facilitează incluziunea copilului în procesul educațional general, asigură dezvoltarea psihofizică a copilului în funcție de potențialul acestuia. La fel, PEI este un instrument de organizare și de realizare coordonată, coerentă a procesului educațional pentru copilul cu cerințe educaționale speciale. PEI se revizuieste/actualizează periodic, de regulă, semestrial. Pot fi modificate/actualizate anumite compartimente ale PEI, în funcție de rezultatele evaluării complexe a elevului. Planul Educațional Individualizat trebuie să fie elaborat cu participarea tuturor factorilor implicați în asistența copilului cu disfuncții de vedere la educație. La rândul său, Comisia Multidisciplinară Intrașcolară formează echipele de elaborare a PEI. Din componența echipei de elaborare a PEI fac parte membrii cu statut permanent ai CMI (majoritatea sau o parte dintre aceștia, în funcție de situație), dirigintele, învățători/profesorii și alți specialiști. Echipele de elaborare a PEI se convoacă în ședințe în cadrul cărora completează formularul PEI în baza recomandărilor oferite de specialiștii SAP¹⁷.

Înainte de a elabora curriculumul individualizat, învățătorul/profesorul trebuie să cunoască noțiunea de curriculum adaptat (CA) și curriculum modificat (CM). Astfel, prin adaptări curriculare se realizează corelarea curriculumului general cu posibilitățile elevului cu disfuncții de vedere la educație, din perspectiva finalităților procesului de incluziune școlară și socială a acestuia. Elaborarea CA vizează adaptări în cadrul procesului de instruire. Se are în vedere ajustarea metodelor, materialelor și mijloacelor didactice, a formelor de organizare a lecției, a sarcinilor și activităților de învățare și de evaluare, reieșind din necesitățile copilului. Spre

¹⁷ Ordinul Ministerului Educației nr. 99 din 26.02.2015 aprobarea Metodologiei de evaluare a dezvoltării copilului

deosebire de curriculumul adaptat, cel modificat prevede schimbarea finalităților educaționale prin excluderea unora și simplificarea altora (sau sporirea complexității), astfel încât să corespundă potențialului și disponibilităților copilului cu disfuncții de vedere la educație.

Organizarea procesului educațional într-o clasă incluzivă

Managementului educației incluzive trebuie să fie structurat pe niveluri, cuprinzând autorități, instituții, structuri și servicii cu responsabilități specifice în acest domeniu, precum și specialiști care fac parte din aceste entități. Fiecare instituție/structură trebuie să aibă o viziune clară asupra rolului său și locului în promovarea și dezvoltarea educației incluzive, precum și să își definească poziția în contextul colaborării cu alte entități implicate în procesul educațional.

La nivelul instituției de învățământ general public și privat funcționează¹⁸:

- a) consiliul de administrație al instituției de învățământ, cu rol de decizie în domeniul administrativ;
- b) consiliul profesoral, cu rol de decizie în domeniul educațional;
- c) personalul de conducere al instituției de învățământ general cu rol de management educațional;
- d) comisia multidisciplinară intrașcolară (CMI), cu rol de coordonare generală a incluziunii educaționale a copiilor/elevilor cu CES în instituția de învățământ;
- e) echipa de elaborare a Planului educațional individualizat (PEI), cu rol de elaborare/revizuire/actualizare a Planului educațional individualizat.

➤ Cadrele didactice la clasă

- evaluează la început de an școlar competențele copilului/elevului cu CES în materia de studiu, pentru a proiecta și realiza adaptările și/sau modificările curriculare la disciplina de studiu (finalități modificate, conținuturi curriculare selectate/modificate, adaptări curriculare, strategii de predare-învățare-evaluare adaptate), asigurând progres în dezvoltarea copiilor;
- selectează/adaptează strategiile de predare-învățare-evaluare în funcție de clasă, de cerințele educaționale ale elevilor, de finalități și conținuturi pentru a asigura progresul în raport cu finalitățile planificate;
- selectează/adaptează strategiile/metodele de evaluare sumative la fiecare unitate de învățare, diversificate în funcție de situația copilului (oral, scris, test/eseu etc.);

¹⁸ Legea nr.169 din 09.07.2010 cu privire la aprobarea Strategiei de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități pentru anii 2010-2013

- elaborează și utilizează materiale didactice ajutătoare (suporturi didactice: fișe, imagini, postere; echipament specializat etc.);
- organizează procesul de învățare pentru copiii/elevii cu cerințe educaționale speciale în colaborare cu cadrul didactic de sprijin, alți specialiști și asigurarea transferului informațional din cadrul activităților specializate (logopedice, psihologice) în context general în cadrul disciplinelor școlare și viceversa, coordonarea acțiunilor cu specialiștii;
- elaborează proba/testul de evaluare individualizată pentru elevii cu CES care au învățat conform curriculumului modificat, ce permite măsurarea și aprecierea nivelului de competențe achiziționate de elev, și se stabilește conform cerințelor generale de elaborare a unui test.

La fel, cadrul didactic trebuie să stabilească foarte clar cum și cât timp va antrena copiii cu disfuncții de vedere la educație în activitate, ce sarcini didactice le va propune pentru ca aceștia să participe alături de ceilalți în procesul de învățare. Prin urmare, elevul cu disfuncții de vedere la educație trebuie să fie inclus pe parcursul orei în activitățile frontale, precum și în activitățile de grup. La anumite etape ale lecției poate primi sarcini individualizate, inclusiv de evaluare. În cazul în care copilul cu disfuncții de vedere la educație este “supraîncărcat” doar cu sarcini pe care trebuie să le rezolve de sine stătător sau cu susținerea CDS și nu ia parte la activitățile frontale sau de grup desfășurate în clasă, incluziunea educațională și socială a copilului nu are loc¹⁹.

Învățătorul/profesorul ar trebui să evalueze realizările copilului cu deficiențe de vedere în timpul lecțiilor și să identifice momentele adecvate în desfășurarea orei pentru a integra activitățile copilului cu deficiențe de vedere în cele ale colegilor de clasă.

O altă responsabilitate a profesorului este să creeze un mediu psihologic favorabil în sala de clasă, unde tratarea egală a tuturor copiilor contribuie la desfășurarea mai eficientă a orelor. Învățătorul/profesorul poate facilita crearea acestui mediu prin stabilirea unor relații de înțelegere reciprocă între el/ea și elevi, precum și între elevi.

Pentru a crea un mediu educațional incluziv, cadrele didactice trebuie să posede și o serie de calități manageriale de a planifica și a organiza activitățile clasei, astfel încât să asigure un climat favorabil învățării tuturor elevilor. Aici putem constata că în clase cu număr mare de copii, de 35-40, printre ei fiind și copii cu CES, este o problemă de a crea acest climat favorabil de învățare a tuturor elevilor, profesorul nu reușește să acorde atenție tuturor copiilor²⁰.

Se recomandă de a micșora numărul copiilor în clasele în care există copii cu CES până la 20 de copii.

¹⁹ Ordinul Ministerului Educației nr. 311 din 05.05.2015

²⁰ Ordinul Ministerului Educației nr. 970 din 11.10.2013

➤ **Dirigintele**

- acumulează și comunică echipei PEI, comisiei multidisciplinare intrașcolare, informații relevante privind punctele forte, interesele și necesitățile copiilor/elevilor cu CES, la început și pe parcursul anului de studii;
- examinează, împreună cu cadrele didactice la disciplinele de studii, specialiștii care asistă copiii/elevii cu CES, la începutul fiecărui semestru, nivelul de atingere a finalităților/competențelor planificate în curriculum individualizat și per domenii de dezvoltare;
- coordonează procesul de elaborare/realizare/actualizare/revizuire semestrială a Planului educațional individualizat pentru elevul cu CES;
- realizează în comun cu cadrele didactice, cadrele de conducere, specialiștii care asistă copiii/elevii cu cerințe educaționale speciale, activități de orientare și ghidare în carieră și de planificare a tranziției (dezvoltarea intereselor și înclinațiilor elevului, formarea și valorificarea abilităților funcționale aplicate, colaborarea intersectorială între instituții și serviciile de consiliere și ghidare în carieră, organizarea de vizite, excursii în instituții de învățământ profesional tehnic, întreprinderi etc.).
- menține legătura cu părinții/reprezentanții copilului privind consolidarea și asigurarea continuității demersului educațional și non-educațional demarat de personalul instituției, oferind acasă copilului posibilități pentru dezvoltare și aplicare în practică a competențelor achiziționate;
- monitorizează situația educațională a copiilor/elevilor cu CES, bunăstării fizice și emoționale a copiilor și implicarea acestora în procesul educațional, pe parcursul anului de studii²¹.

➤ **Cadrul didactic de sprijin și specialiștii de profil (psiholog, logoped, psihopedagog, alți specialiști care asistă copilul)²²**

- planifică și realizează asistența individualizată a copilului/elevului cu CES (la clasă, CREI) conform orarului, planului de asistență;
- elaborează și implementează planul de intervenție individualizat per domenii de dezvoltare (cognitiv, fizic / neuromotor, limbaj și comunicare, socio-emoțional, comportament adaptativ), conform necesităților copilului/elevului cu CES;
- evaluează/reevaluează progresul în dezvoltarea copilului și adaptează planul de asistență conform potențialului și necesităților copilului;

²¹ Ordinul Ministerului Educației nr. 970 din 11.10.2013

²² Ibidem

- organizează activități de informare/formare și campanii de sensibilizare a comunității educaționale, inclusiv copii/elevi și părinți/reprezentanți legali, identificând necesitățile per instituție;
- monitorizează progresele/regresele copilului/elevului cu CES și conlucrează cu cadrele didactice, alți specialiști care asistă copilul pentru asigurarea atingerii finalităților de învățare descrise în PEI;
- colaborează cu părinții copilului/elevului cu CES și propune recomandări de implicare în procesul educațional, inclusiv deciziile vizând programele de abilitare/reabilitare continuă a dezvoltării copilului.

La fel, putem menționa, că cadrului didactic de sprijin îi revine un rol deosebit în crearea unui climat favorabil educației incluzive în instituția de învățământ. Tactul pedagogic și abilitățile de comunicare, pe care trebuie neapărat să le aibă în arsenal, vor face ca acțiunile sale treptat să fie acceptate și susținute. CDS stă o perioadă de timp lângă copilul cu CES, acordându-i asistența necesară, pentru ca acesta să reușească să participe la activitățile realizate de toți copiii din clasă²³. În cazul în care se organizează lucrul în cooperare, poate sta în grupul unde este copilul cu CES, acordând asistență nu doar acestuia, dar și celorlalți membri ai grupului, iar în anumite situații educaționale, poate participa alături de profesor în procesul de predare-învățare-evaluare, acordând atenție specială copilului cu disfuncții de vedere la educație. În situația în care copilul cu disfuncții de vedere la educație nu este în stare să stea la lecție întreaga oră academică, CDS poate să plece cu elevul, după o anumită perioadă de timp, în Centrul de Resurse pentru Educație Incluzivă, pentru a continua activitatea individuală cu copilul. La fel, CDS poate acorda suport nu doar elevului cu CES, ci și altor elevi din clasă la necesitate²⁴.

Un moment important de menționat este că în școlile generale mediul fizic trebuie să fie prietenos cu copiii/elevii cu CES, adică dotat tehnic cu echipament după necesitățile lor, stabilirea marcajelor, semnelor, indicatoarelor tactile, axate pe necesitățile copiilor cu deficiențe senzoriale. CREI este necesar să fie dotate și funcționale pentru copii cu astfel de deficiențe senzoriale.

Am constatat, conform informației Direcției Generale, Educație, Tineret și Sport mun. Chișinău, că la capitolul dotarea cu echipament tehnic special în instituțiile de tip general al instituțiilor școlare, LT “Miguel de Cervantes Saavedra”, LT “Pro Succes”, Gimnaziul “Galata”, Gimnaziul “Decebal” din mun. Chișinău dețin echipament tehnic specializat (cititoare de ecran, lupă electronică pentru citire, dispozitiv de mărire/monitor, a mijloacelor de amplificare optică, aplicațiile de recunoașterea textului, afișajul Braille, magnificatorul de ecran), iar cadrele

²³ Ordinul Ministerului Educației nr. 970 din 11.10.2013

²⁴ Ordinul Ministerului Educației nr. 100 din 26.02.2015

didactice au fost instruite întru utilizarea acestora. Mediul organizațional al acestor școli este prietenos copiilor cu deficiențe senzoriale, deoarece ele sunt destinate copiilor/ elevilor cu deficiențe de vedere.

Situația este complet diferită în alte instituții de învățământ general – majoritatea școlilor nu dispun de acest echipament tehnic specializat necesar pentru copiii/elevii cu deficiențe senzoriale de vedere și nici de manuale speciale. Această situație a fost confirmată și de o absolventă cu deficiențe de vedere ce a studiat într-o instituție de învățământ general. Absolventa a menționat că condițiile ergonomice din școală nu erau adaptate pentru copiii/elevi cu deficiențe de vedere. Programul de studii, cât și Curricula nu erau adaptate. La fel, s-a constatat că metodologiile actuale de abordare psihopedagogică a copiilor/elevilor cu deficiențe senzoriale de vedere din instituțiile de învățământ general nu acoperă pe deplin necesitățile educaționale ale acestor categorii de copii/elevi, cât și serviciile psiho-sociale din școală nu erau funcționale. O altă problemă pentru acești elevi este susținerea examenelor în cadrul instituțiilor de învățământ general, cât și a examenelor de bacalaureat. Centrele de bacalaureat trebuie să fie dotate cu tehnică și echipament după necesitățile lor, stabilirea marcajelor, semnelor, indicatoarelor tactile, axate pe necesitățile elevii cu deficiențe senzoriale ce vor susține examenele. Pentru rezolvarea sarcinilor de la examenele de bacalaureat acestor elevi li se acordă numai o oră în plus.

Asociația Nevăzătorilor din Moldova a editat în alfabetul Braille Constituția Republicii Moldova. Documentul poate fi găsit în bibliotecile organizațiilor teritoriale pentru nevăzători.

În pofida progreselor înregistrate, actualmente doar o mică parte din manualele școlare, inclusiv la disciplinele opționale sunt editate în alfabetul Braille. Astfel, elevii cu dizabilități de vedere nu sunt asigurați cu toate manualele în limbajul Braille, ceea ce evocă implementarea doar la nivel formal a accesibilității educației pentru copiii cu dizabilitate de vedere. Deși Codul Educației (art. 40) stipulează că „disciplinele opționale incluse în planul-cadru au o pondere de 10-15% în învățământul primar, 15–20% în învățământul gimnazial și 20–25% în învățământul liceal”³⁶, copiii cu probleme de vâz nu pot alege disciplinele opționale pentru că nici manuale editate în alfabetul Braille pentru discipline opționale nu există.

Conform datelor BNS, în Republica Moldova sunt circa 86 de mii de persoane care au deficiențe de vedere, iar trei mii și jumătate sunt orbi. Societatea Orbilor din Moldova are în jur de 39 de filiale prin toate regiunile R.M.²⁵ Anual, la 15 octombrie, este celebrată ziua internațională a nevăzătorilor sau ziua bastonului alb, care este sprijinul de nădejde al persoanelor fără vedere.

²⁵ https://statistica.gov.md/ro/situatia-copiilor-in-republica-moldova-in-anul-2022-9578_60434.html

2.2. Educația copiilor cu deficiențe de auz

În scopul facilitării comunicării dintre persoana/persoanele cu deficiențe de auz (surzi, muți ori surdomuți) și reprezentanții/angajații diferitor autorități/instituții/organizații în situațiile când au nevoie de interpret pentru a-și exercita drepturile și obligațiile sale, a fost instituit Serviciul de interpretare în limbajul mimico-gestual pentru persoanele cu deficiențe de auz prin Hotărârea Guvernului nr. 333/2014, inclusiv cu aprobarea Regulamentului privind organizarea și funcționarea serviciului. Prestarea Serviciului este asigurată de către Asociația Surzilor din RM, din mijloacele bugetului de stat, care sunt achitate prin intermediul Ministerului Muncii și Protecției Sociale.

O prioritate a proiectului Programului de dezvoltare a educației incluzive în Republica Moldova pentru anii 2024-2027 este identificarea unor școli din învățământul general care să devină școli incluzive, deoarece nu toate școlile pot deveni incluzive de la o zi la alta, de preferință cu acoperire regională²⁶. În vederea includerii copilului cu dizabilitate hipoacuzică și surditate tardivă în școlile generale, trebuie să se realizeze o evaluare complexă pentru a stabili nivelul de studiu adecvat nivelului de cunoștințe și deprinderi ale copilului, dar și particularitățile sale de dezvoltare. Se recomandă o perioadă de tranziție, în care are loc atât pregătirea copilului pentru noul mediu de învățare, cât și pregătirea elevilor din clasă dar și a cadrelor didactice. În vederea unei incluziuni reușite, este esențială prezența unui profesor de sprijin, care deține noțiuni teoretice și abilități de intervenție psihopedagogică în contextul dizabilității auditive. Fiecare copil trebuie să beneficieze de un plan de intervenție personalizat, care să cuprindă obiectivele, conținuturile, adaptările necesare, metode, resurse, dar și modalități specifice de evaluare. Cadrul didactic de sprijin beneficiază de o cameră de resurse/ cabinet pentru a putea desfășura și activitățile individuale, în funcție de nevoile de învățare și comunicare ale elevului cu dizabilitate auditivă. Copiii cu dizabilitate auditivă necesită acces la oportunități educaționale, de comunicare, psihosociale și atitudinale prin care să beneficieze de mediul cel mai puțin restrictiv, dar cel mai sensibil și adecvat nevoilor lor.

Cadrele didactice trebuie să dispună de o pregătire solidă, axată pe dezvoltarea competențelor generale în domeniul psihopedagogiei speciale, inclusiv competențe specifice referitoare la dizabilitatea auditivă. Aceste competențe includ abilități de evaluare, proiectare și planificare a intervenției psiho-pedagogice, dar și aptitudini transversale, cum ar fi comunicarea eficientă, utilizarea tehnologiei și a sistemelor de comunicare alternative și augmentative. De asemenea, munca în echipă multidisciplinară și dezvoltarea parteneriatelor reprezintă priorități esențiale în acest context.

²⁶ Ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr. 792 din 25.05.2018

Este esențial, ca în primul rând, să fie cunoscute implicațiile dizabilității auditive în dezvoltare, comunicare, învățare, dar să fie cunoscute și strategiile specifice de intervenție psihopedagogică și a modalităților în care se oferă sprijin.

În formarea inițială a fiecărui specialist sunt importante stagiile de practică efectuate pe parcursul anilor de studiu, o practică observațională și psihopedagogică, ce facilitează și asigură formarea competențelor.

Dezvoltarea unui curriculum dinamic și flexibil reprezintă o prioritate în implementarea procesului de incluziune educațională a copilului cu dizabilitate auditivă. Adaptările curriculare includ: modelarea sarcinilor în funcție de interesele copilului, oferirea de alternative, acceptarea răspunsurilor, activități secvenționale, crearea oportunităților de a exersa și consolida cunoștințele nou învățate, dar mai ales fac referire la modalitățile de evaluare care trebuie să reflecte adevăratele progrese ale elevului cu dizabilitate auditivă²⁷.

În cazul copiilor cu deficiență de auz se recomandă aplicarea strategiilor didactice care vor ține cont de: particularitățile de vârstă ale copilului, nivelul cognitiv de dezvoltare, gradul pierderii auditive, nivelul comunicării orale și al limbajului general, particularitățile intelectuale. Astfel activitățile didactice trebuie să se bazeze pe îmbinarea strategiilor didactice care au rolul de dezvoltare/compensare/recuperare, valorificând posibilitățile auditive și verbale ale copilului.

În procesul de predare-învățare-evaluare, cadrele didactice vor ține cont de următoarele strategii²⁸:

- Organizarea clasei/grupeii de elevi în modul în care copilul/elevul cu deficiențe de auz să fie așezat în proximitatea cadrului didactic la o distanță de 0,6 – 1,5 metri, pentru a-i oferi posibilitatea copilului să citească labial mesajul (după mișcarea buzelor).
- Reducerea gălăgiei, ecoului, zgomotului de fundal în încăperea, aplicarea unor benzi de fetru pe scaun, covoare pe podea sau perete. Iluminarea încăperii, reglarea poziției față de lumină.
- Selectarea și adaptarea strategiilor didactice adecvate situației educaționale a copilului/elevului, conform particularităților individuale de dezvoltare și potențialului acestuia.
- Utilizarea metodelor intuitive: demonstrarea, prezentarea grafică și a imaginilor pentru ilustrarea conținuturilor de învățare, utilizarea TIC și a platformelor educaționale etc.
- Aplicarea echipamentelor specializate pentru eficientizarea procesului de comunicare: aparate fono-amplificatoare, sistemul FM, transmițătorul FM care ajută copilul/elevul în capacitatea de a transmite și înțelege mesajul verbal.

²⁷ Ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr. 671 din 01.08.2017

²⁸ Ordinul Ministerului Educației nr. 952 din 06.12.2011

- Utilizarea mijloacelor vizuale, imagini, fotografii, materiale video asigurate cu subtitrare, iar dacă aceasta lipsește se recomandă ca mesajul să fie transmis de către un interpret, elevul poate înregistra lecția.

- Adaptarea stilului de predare a cadrului didactic la stilul de învățare (de ex.: vizual, auditiv, kinestezic-tactil) al copilului/elevului.

Transmiterea mesajului într-un limbaj accesibil, corespunzător nivelului comunicării copilului/elevului, folosind o exprimare clară, fără a striga și exagera cu mișcarea buzelor. În cazul în care copilul/elevul nu înțelege mesajul comunicat, cadrul didactic va repeta și reformula mesajul în cuvinte cât mai simple și ușor de înțeles.

- Stabilirea și menținerea contactului vizual în comunicarea cu copilul/elevul, în activitățile de grupă/clasă. Se recomandă să vorbiți mereu cu fața la copil și să nu vă mișcați prin sală în timp ce vorbiți sau scrieți pe tablă.

- Încurajarea copilului/elevului să vorbească, să adreseze întrebări, motivarea și implicarea copilului/elevului să participe la activități de grup, jocuri de rol, jocuri didactice, excursii etc.

- Verificarea și asigurarea funcționalității aparatului auditiv. Comunicarea cu părinții pentru asigurarea igienei aparatului auditiv și verificarea performanței bateriilor.

La fel, se impune și elaborarea unor materiale-resursă pentru specialiști, cum ar fi: elaborarea unui ghid privind curriculumul adaptat și instruirea diferențiată pentru elevii cu dizabilitate auditivă, ghiduri metodologice, manuale de bune practici pentru specialiști; un alt ghid va face referire la adaptarea programelor și obiectivelor educaționale pentru copilul cu dizabilitate auditivă. Spre exemplu, în anul 2016, de către Asociația Surzilor din Republica Moldova, în cadrul Proiectului “Abilitate versus Dizabilitate – de la înțelegere spre eliminarea discriminării și incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități auditive și de vedere”, finanțat de către Programul Egalitate și Participare Civilă al Fundației Soros Moldova, a fost publicat Ghidul pentru înțelegerea lumii persoanelor cu dizabilități și auz. Tot în anul 2016, de către Asociație a fost editat Ghidul metodologic pentru învățarea limbajului mimico-gestual în Republica Moldova²⁹, realizat în parteneriat cu Alianța INFONET și cu suportul Fundației Est-Europene. Aceste ghiduri au ca scop crearea unui cadru social, în care persoanele cu deficiențe de auz, adulți, minori și familiile acestora, să-și poată exprima dezideratele, să fie sprijiniți în realizarea drepturilor de cetățean în vederea egalizării șanselor.

Cadrele didactice care asistă sau predau pentru copiii cu dizabilități de auz și hipoacuzici trebuie să cunoască și să aplice limbajului mimico-gestual. În Republica Moldova, pregătirea

²⁹ https://www.infonet.md/wp-content/uploads/2016/12/GHID-metodologic_FINAL_web.pdf

specialiștilor în limbajul mimico-gestual este asigurată de către o singură instituție de învățământ superior, care deține infrastructură, suportul metodic precum și cadrele didactice instruite în acest sens - Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”.

Pentru dezvoltarea deprinderilor practice și a cunoștințelor despre lumea înconjurătoare, elevii cu deficiențe de auz trebuie să participe la activități/programe destinate învățării limbajului, percepției timpului, familiarizării cu mediul prin lecții și excursii desfășurate în afara școlii și comunității din care fac parte.

Vorbirea profesorului trebuie să fie clară și să decurgă într-un ritm normal (de obicei, profesorii din școlile de cultură generală au un ritm rapid de predare). Copiii cu deficiențe de auz au abilități de ascultare reduse și este important ca profesorul să știe cum să le dea instrucțiuni³⁰. Acestea trebuie să fie simple și concise. Profesorul se va asigura că elevul a înțeles sarcina înainte de a începe activitatea.

Ar fi binevenită folosirea la lecție a unui radio-transmițător cu ajutorul căruia i s-ar retransmite copilului deficient de auz răspunsurile colegilor, deoarece copiii deficienți de auz poartă o proteză auditivă individuală care le permite îmbunătățirea capacității de ascultare. De aceea este necesar să se țină cont de faptul ca proprietățile acustice ale sălii de clasă să corespundă protezelor auditive – nivelul zgomotului să nu fie prea ridicat, iar ecoul – prea puternic.

Integrarea acestei categorii de copii depinde și de atitudinea profesorilor din școlile obișnuite față de nevoile lor specifice. Anume profesorul este acel ce creează un climat psihologic pozitiv în clasă, orientează elevii să-și încurajeze și să-și ajute colegul cu cerințe educative speciale, devenindu-i semeni de încredere.

O altă provocare cu care se confruntă elevii este susținerea examenelor de bacalaureat. În perioada susținerii examenelor acești elevi trebuie să fie asistați de un profesor ce cunoaște foarte bine limbajul mimico-gestual, pentru a explica și a da răspuns la întrebările parvenite din partea elevilor cu deficiențe hipoacuzice și cu surditate tardivă.

Ministerul Educației, cu suportul A.O. „Parteneriate pentru fiecare copil”, în anul 2016 a elaborat *Viziunea strategică privind dezvoltarea unui sistem de servicii educaționale și de suport specializat pentru copiii cu dizabilități auditive și familiile acestora din Republica Moldova*, propunându-și următoarele obiective: crearea Centrului republican educațional-recuperatoriu pentru copiii cu dizabilități de auz, dezvoltarea resurselor umane și a capacităților instituționale.

În cinci raioane (Cahul, Călărași, Fălești, Nisporeni și Ungheni) a fost lansat programul Portage, program de asistență și suport în educație la domiciliu pentru familiile cu copii cu necesități speciale. Cu toate acestea, părinții copiilor cu deficiențe de auz subliniază că singura

³⁰ http://www.prime.md/ro/legile-pe-limba-orbilor-constitutia-tarii-noastre-editata-in-alfabetul-braille_52711.html

instituție de alternativă specializată în susținerea copiilor cu auzul afectat este Centrul de reabilitare pentru copiii surzi, deschis de Asociația Copiilor Surzi cu susținerea UNICEF și a altor donatori străini.

În afară de aceasta, MMPS susține copii cu dizabilități prin oferirea plăților sociale până la vârsta de 18 ani. Conform datelor Casei Naționale de Asigurări Sociale, la 1 ianuarie 2023, mărimea medie a pensiei de dizabilitate a constituit 2104,3 lei. În funcție de gradul de dizabilitate, mărimea medie a pensiei s-a diferențiat, constituind 1572,2,0 lei pentru persoanele cu dizabilitate medie, 2260,4,3 lei pentru persoanele cu dizabilitate accentuată și 2557,6,1 lei pentru cele cu dizabilitate severă. Comparativ cu 1 ianuarie 2019, mărimea medie a pensiei de dizabilitate s-a majorat cu 64,7%³¹.

Valoarea minimului de existență, în anul 2022, a constituit în medie pentru o lună 2628,4 lei/persoană. Astfel, mărimea medie a pensiei de dizabilitate a făcut posibilă acoperirea minimului de existență în proporție de 80,1%. Mărimea medie a pensiei de dizabilitate medie – 59,8%³².

Necătând la toate eforturile depuse se către stat, trebuie în continuare să fie dezvoltat un mediu fizic accesibil și a unui proces educațional individualizat conform necesităților și potențialului de dezvoltare a copiilor cu dizabilități de auz și văz, de aceea, rămâne a fi o prioritate importantă a Programului de dezvoltare a educației incluzive în Republica Moldova pentru anii 2024-2027.

³¹ https://statistica.gov.md/index.php/ro/persoanele-cu-dizabilitati-in-republica-moldova-in-anul-2022-9460_60822.html

³² Ibidem

CONCLUZII

Programul de Dezvoltare a Educației Incluzive în Republica Moldova stipulează că procesul de implementare a educației incluzive este complex și implică participarea autorităților publice centrale și a celor locale, care trebuie să dezvolte servicii de asistență și de sprijin. Datorită parteneriatelor stabilite dintre primăriile locale și administrația instituțiilor de învățământ, au fost inaugurate Centre de Resurse pentru Educație Incluzivă (CREI).

Aceste CREI reprezintă un serviciu de sprijin pentru toți copiii din școală și din comunitate, pentru cadrele didactice, părinți și pentru membri ai comunității care oferă, coordonează și monitorizează servicii specializate, în scopul asigurării incluziunii educaționale și sociale a tuturor copiilor din comunitate. Conform Regulamentului privind redirecționarea resurselor financiare în cadrul reformării instituțiilor rezidențiale, aprobat prin Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 351 din 29.05.2012, activitatea Centrului de Resurse pentru Educație Incluzivă din instituția de învățământ este administrată de un cadru didactic de sprijin (coordonator).

Republica Moldova transpune în practică incluziunea copiilor cu CES prin elaborarea și implementarea politicilor publice, prin transformarea culturii școlilor generale și crearea condițiilor necesare pentru incluziunea acestor copii.

În urma analizei realizate, s-au conturat următoarele **concluzii**:

- Instituțiile de învățământ general nu sunt adaptate din punct de vedere fizic pentru a încadra copii/elevi cu deficiențe senzoriale de vedere și copii/elevi hipoacuzici și cu surditate tardivă.

- Instituțiile de învățământ general, cu unele excepții (ex. LT “Miguel de Cervantes Saavedra”, LT “Pro Succes”, Gimnaziul “Galata”, Gimnaziul “Decebal” din mun. Chișinău), nu dispun de echipamente și tehnologii asistive, conform necesităților individuale, care să le asigure accesul și deplina participare la ore copiilor/elevilor cu deficiențe senzoriale de vedere, a copiilor/elevilor hipoacuzici și cu surditate tardivă.

- Asistența individualizată oferită prin intermediul serviciilor de educație incluzivă nu satisface în totalitate nevoile copiilor/elevilor cu deficiențe senzoriale de vedere, a copiilor/elevilor cu hipoacuzici și cu surditate tardivă. Se atestă o insuficiență de personal de sprijin pentru copiii cu CES.

- Deplasarea până la școală a copiilor cu deficiențe de văz constituie o provocare pentru aceștia, în lipsa infrastructurii stradale și a transportului adaptat.

- Asistența psihologică, logopedică și psihopedagogică este insuficient dezvoltată în învățământul general pentru satisfacerea necesităților individuale de dezvoltare a

copiilor/elevilor cu deficiențe senzoriale de vedere, a copiilor/elevilor hipoacuzici și cu surditate tardivă.

- Formula de finanțare a educației incluzive (2% din bugetul alocat domeniului educație per raion) nu acoperă necesitățile reale, fondurile fiind utilizate preponderent pentru salarizarea cadrelor didactice de sprijin.

- Metodologiile existente de abordare psihopedagogică a copiilor/elevilor cu deficiențe senzoriale de vedere, a copiilor/elevilor hipoacuzici și cu surditate tardivă, și suporturile didactice din cadrul instituțiilor de învățământ general, nu asigură în totalitate calitatea educației în conformitate cu necesitățile categoriilor de copii/elevi menționați.

- În cadrul învățământului general se atestă o insuficiență a cadrelor didactice pregătite în psiho-pedagogie specială, necunoașterea limbajului mimico-gestual, insuficient personal de sprijin și, în general, pregătirea insuficientă a întregului corp didactic și a celor specializați;

- Instituțiile de învățământ general nu dispun de manuale speciale;

- Se atestă o neacceptare implicită de către o parte dintre copii, părinți și profesori din școlile generale a copiilor/elevilor cu deficiențe senzoriale de vedere și copiilor/elevilor hipoacuzici și cu surditate tardivă.

- Personalul auxiliar din școlile generale prezintă rezistență în a interacționa cu copii/elevi cu deficiențe senzoriale de vedere și copii/elevi hipoacuzici și cu surditate tardivă.

- Părinții copiilor/elevilor cu deficiențe senzoriale de vedere, a copiilor/elevilor hipoacuzici și cu surditate tardivă sunt insuficient informați referitor la beneficiile pentru dezvoltarea copilului în școala incluzivă.

- Familiile nu sunt pregătite pentru a relaționa cu propriul copil cu CES.

- Există restanțe evidente în sistemul de protecție socială la capitolul suport pentru copiii cu dizabilități în funcție de fiecare tip de dizabilitate în parte, ținând cont de specificul său și adaptările corespunzătoare deficienței.

- Evidența copiilor cu dizabilități, fără să se ia în calcul tipul de dizabilitate, nu permite autorităților publice să dețină un tablou clar și exhaustiv despre necesitățile reale ale familiilor și copiilor cu deficiențe de auz și vedere și nu permite dezvoltarea unor servicii sociale focusate pe specificul și necesitățile reale pe care le implică fiecare tip de dizabilitate.

RECOMANDĂRI

➤ *Ministerului Educației și Cercetării:*

- Implementarea Programului de dezvoltare a educației incluzive în Republica Moldova pentru anii 2024-2027 și anume: dezvoltarea unui mediu fizic accesibil și a unui proces educațional individualizat conform necesităților și a potențialului de dezvoltare a copiilor/elevilor cu deficiențe senzoriale de vedere și a copiilor/elevilor hipoacuzici și cu surditate tardivă;

- Plasarea pe pagina web în rubrica „rapoarte” a informației privind situația copiilor/elevilor cu nevoi speciale;

- Dotarea instituțiilor de învățământ general ce au integrat copii cu CES cu echipament specific și tehnologii asistive, conform necesităților copiilor/elevilor (aparate auditive; ochelari pentru a vedea mai bine; cadru de deplasare, bastoane, claviatura computerului modificată, table de comunicare, scaune speciale etc.);

- Soluționarea unor probleme ale structurii ergonomice care să fie în beneficiul copilului cu CES și anume: adaptarea spațiului școlar al clasei, inclusiv al mobilierului, la necesitățile somato-fiziologice și de sănătate ale elevilor; o atenție specială acordându-se poziționării în sala de clasă a băncii unde stă copilul cu CES;

- Asigurarea instituțiilor de învățământ ce au integrat copii cu CES cu manuale, material didactic necesar, în dependență de necesitățile copiilor cu CES;

- Includerea în toate cursurile de formare inițială a cadrelor didactice (UPS “Ion Creangă”, Facultatea de psihologie și psihopedagogie specială; USM, Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației, Sociologie și Asistență Socială) a unui modul de educație a copiilor/elevilor cu diferite dizabilități (inclusiv cu deficiențe senzoriale de vedere, hipoacuzici și cu surditate tardivă);

- Consolidarea capacităților cadrelor didactice și de conducere de elaborare, implementare, monitorizare, evaluare și revizuire a PEI, pentru a avea PEI adaptate la programele în vigoare, care vor materializa interacțiunea armonioasă și echilibrată între obiectivele curriculare, interesele, necesitățile și sugestiile copiilor, părinților și ale cadrului didactic, spre a favoriza, stimula și asigura dezvoltarea individuală a copiilor;

- Consolidarea capacităților cadrelor didactice ale copiilor cu deficiențe de auz privind aplicarea strategiilor didactice care vor ține cont de: particularitățile de vârstă ale copilului, nivelul său cognitiv de dezvoltare, gradul pierderii auditive, nivelul abilităților de comunicare orală și limbajul general, precum și particularitățile intelectuale ale fiecărui copil.

- Pregătirea cadrelor didactice care asistă sau predau copiilor cu dizabilități de auz și văz în folosirea limbajului mimico-gestual;

- Asigurarea cu transport adaptat spre/dinspre școală a elevilor cu deficiențe de văz;

- Revizuirea formulei de finanțare a educației incluzive și a statelor de personal a instituțiilor de învățământ general, pentru a putea angaja adăugător cadre didactice de sprijin, logopezi, psihologi, psihopedagogi în școlile generale unde învață elevi/copii cu CES;

- Reducerea numărului copiilor, în clasele în care învață elevi/copii cu CES, până la 20 de copii;

- Crearea de către MEC și Centrele de susținere a examenelor de bacalaureat a condițiilor necesare susținerii examenelor de bacalaureat pentru copii/elevi cu deficiențe senzoriale de vedere, copii/elevi hipoacuzici și cu surditate tardivă. La moment, acestor copii li se acordă numai o oră în plus pentru susținerea examenelor de bac, ceea ce este insuficient pentru aceste categorii de elevi.;

- Instruirea personalului auxiliar din școlile generale pentru interacțiunea cu copii/elevi cu deficiențe senzoriale de vedere, hipoacuzici și cu surditate tardivă;

- Informarea părinților copiilor cu deficiențe de auz și văz referitor la beneficiile pentru dezvoltarea copilului în școala incluzivă;

- Informarea și pregătirea părinților și copiilor din școlile generale pentru interacțiunea cu copiii/elevii cu deficiențe senzoriale de vedere, copiii/elevii cu deficiențe hipoacuzici și surditate tardivă.

➤ *Ministerului Sănătății*

- Asigurarea accesului echitabil la servicii oftalmologice de prevenire, depistare, tratament, și reabilitare a persoanelor cu deficiențe și/sau dizabilități de vedere;

- Asigurarea copiilor cu dizabilități de vedere cu mijloace tehnice de corecție optică și ajutor vizual;

- Identificarea de resurse financiare ce vor fi destinate pentru achitarea intervențiilor chirurgicale a implantului cohlear, în cazul pierderii totale a auzului.

➤ *Ministerului Muncii și Protecției Sociale*

- Oferirea în continuare de compensații pentru transport copiilor cu dizabilități, persoanelor care însoțesc un copil cu dizabilități. Compensația se achită odată în 3 luni, în cuantum prevăzut de Hotărârea Guvernului nr. 1413 din 27.12.2016, cu modificările ulterioare;

- Oferirea de ajutor material, inclusiv ajutor bănesc pe timp de iarnă, familiilor care au la întreținere copii cu CES.

ANEXE

Tabelul nr. 3

**Date privind numărul de copii cu deficiențe senzoriale din mun. Chișinău,
dezagregate per tip de instituție, gen, vârstă, treapta educațională, forma de studii și tipul
de dizabilitate**

Nr. crt.	Instituția de învățământ	Tipul instituției de învățământ (general, special, profesional-tehnic)	Copil		Treapta educațională	Forma de studii (cu frecvență, la distanță, la domiciliu)	Tipul de deficiență	
			Gen	Vârstă			Deficiență de auz	Deficiență de văz
1.	IPLT „Universul”	general	F	8 ani	primară	cu frecvență	*	
2.	IPLT „M. Viteazul”	general	M	11 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
3.	IPLT „Rambam” ORT	general	F	16 ani	liceală	cu frecvență		*
4.	IPLT „Olimp”	general	M	9 ani	primară	cu frecvență	*	
		general	M	15 ani	gimnazială	cu frecvență		*
5.	LT „N. V. Gogol”	general	M	11 ani	gimnazială	cu frecvență		*
		general	F	14 ani	gimnazială	cu frecvență		*
6.	IPLT „Alexandru cel Bun”	general	F	14 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
7.	LT „N. Gheorghiu”	general	F	11 ani	gimnazială	cu frecvență		*
8.		general	M	10 ani	primară	cu frecvență		*
9.	IPLT „N. Balcescu”	general	M	14 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
10.	IPLTPA „M. Berezovschi”	general	F	9 ani	primară	cu frecvență	*	
11.	LT „I. S. Neciu – Levițchi”	general	M	10 ani	primară	cu frecvență	*	
12.	LT „George Meniuc”	general	M	13 ani	gimnazială	cu frecvență		*
13.	Complexul Educațional „Kiril și Metodii”	general	M	14 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
14.	LT cu profil Sportiv „Gloria”	general	F	8 ani	primară	cu frecvență	*	
15.	Gimnaziul „Galata”	general	M	11 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
16.	LT „Miguel de Cervantes Saavedra”	general	F	11 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
17.	I.P. Școala Primară nr.152 „Pas cu Pas”	general	M	8 ani	primară	cu frecvență	*	

18.	LT „Mihail Sadoveanu”	general	M	12 ani	gimnazial	cu frecvență	*	
19.	Școala specială nr. 12 pentru copii hipoacuzici și surditate tardivă	special	F	8 ani	primară	cu frecvență		*
		special	M	7 ani	primară	cu frecvență	*	
		special	M	8 ani	primară	cu frecvență	*	
		special	M	6 ani	primară	cu frecvență	*	
		special	M	8 ani	primară	cu frecvență	*	
		special	M	8 ani	primară	cu frecvență	*	
		special	M	8 ani	primară	cu frecvență	*	
		special	M	8 ani	primară	cu frecvență	*	
		special	F	9 ani	primară	cu frecvență	*	
		special	F	8 ani	primară	cu frecvență	*	
		special	M	10 ani	primară	cu frecvență	*	
		special	M	9 ani	primară	cu frecvență	*	
		special	M	9 ani	primară	cu frecvență	*	
		special	M	9 ani	primară	cu frecvență	*	
		special	M	9 ani	primară	cu frecvență	*	
		special	F	9 ani	primară	cu frecvență	*	
		special	F	10 ani	primară	cu frecvență	*	
		special	M	10 ani	primară	cu frecvență	*	
		special	M	10 ani	primară	cu frecvență	*	
		special	M	11 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	M	11 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	M	11 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	F	13 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	F	12 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	M	11 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	M	13 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	M	13 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	M	12 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	M	12 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	F	13 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	M	14 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	M	13 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	M	13 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	M	13 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	F	15 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	F	14 ani	gimnazială	cu frecvență	*	

		special	F	15 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	F	15 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	M	15 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	M	17 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	M	15 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	M	16 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	M	16 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	F	15 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	F	16 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	M	16 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	M	16 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	M	15 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	M	16 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	M	16 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	M	16 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
		special	M	16 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
20.	Școala primară nr.82	general	F	11 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
21.	LTPA „Elena Alistar”	general	F	15 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
22.	IP LTPA „Ion și Doina Aldea-Teodorovici”	general	F	14 ani	gimnazială	cu frecvență	*	
23.	Școala Primară nr. 101, com. Băcioi	general	F	9 ani	primară	cu frecvență	*	
24.	Gimnaziul nr.102 s. Brăila	general	M	9 ani	primară	cu frecvență	*	
		general	M	8 ani	primară	cu frecvență	*	
25.	Liceul Republican de Muzică „S. Rahmaninov”	general	F	9 ani	primară	cu frecvență		*
26.	Centrul de Excelență în Energetică și Electronică	profesional-tehnic	M	16 ani	profesională	cu frecvență		*
27.	IPLT „Gaudeamus”	general	M	18 ani	liceală	cu frecvență		*
28.	Liceul Teoretic pentru Copii cu Deficiențe de Vedere	special	M	7 ani	primară	cu frecvență		*
		special	M	8 ani	primară	cu frecvență		*
		special	M	8 ani	primară	cu frecvență		*
		special	M	8 ani	primară	cu frecvență		*
		special	M	8 ani	primară	cu frecvență		*
		special	M	8 ani	primară	cu frecvență		*
		special	F	8 ani	primară	cu frecvență		*
		special	F	8 ani	primară	cu frecvență		*
		special	F	8 ani	primară	cu frecvență		*

[illegible]

		special	F	13 ani	gimnazială	cu frecvență		*
		special	F	13 ani	gimnazială	cu frecvență		*
		special	M	13 ani	gimnazială	cu frecvență		*
		special	M	13 ani	gimnazială	cu frecvență		*
		special	M	13 ani	gimnazială	cu frecvență		*
		special	M	13 ani	gimnazială	cu frecvență		*
		special	M	14 ani	gimnazială	cu frecvență		*
		special	M	14 ani	gimnazială	cu frecvență		*
		special	M	14 ani	gimnazială	cu frecvență		*
		special	F	14 ani	gimnazială	cu frecvență		*
		special	F	14 ani	gimnazială	cu frecvență		*
		special	M	15 ani	gimnazială	cu frecvență		*
		special	M	15 ani	gimnazială	cu frecvență		*
		special	F	15 ani	gimnazială	cu frecvență		*
		special	F	15 ani	gimnazială	cu frecvență		*
		special	M	16 ani	gimnazială	cu frecvență		*
		special	M	16 ani	gimnazială	cu frecvență		*
		special	M	16 ani	gimnazială	la domiciliu		*
		special	F	16 ani	gimnazială	cu frecvență		*
		special	M	16 ani	liceală	cu frecvență		*
		special	M	18 ani	liceală	cu frecvență		*
		special	F	18 ani	liceală	cu frecvență		*
		special	M	19 ani	liceală	cu frecvență		*
		special	F	19 ani	liceală	cu frecvență		*

Sursa: Serviciul de asistență psihopedagogică Chișinău

**Lista actelor normative și a documentelor metodologice
în domeniul incluziunii socio-educăționale**

1. COD Nr. 152 din 17.07.2014. Codul Educației al Republicii Moldova, cu modificările ulterioare
2. Convenția cu privire la Drepturile Copilului. COMENTARIUL GENERAL NR. 1 (2001). Scopurile educației.
3. Convenția cu privire la Drepturile Copilului. COMENTARIUL GENERAL NR. 2 (2002). Rolul instituțiilor naționale independente pentru drepturile omului în promovarea și protecția drepturilor copilului.
4. Convenția cu privire la Drepturile Copilului. COMENTARIUL GENERAL NR. 4 (2003). Sănătatea și dezvoltarea adolescenților.
5. Convenția cu privire la Drepturile Copilului. COMENTARIUL GENERAL Nr. 5 (2003). Măsuri generale de implementare a Convenției privind Drepturile Copilului (art. 4, 42 și 44, paragraful 6).
6. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 351 din 29.05.2012 cu privire la aprobarea Regulamentului privind redirecționarea resurselor financiare în cadrul reformării instituțiilor rezidențiale
7. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 732 din 16.09.2013 cu privire la aprobarea Regulamentului cu privire la organizarea și funcționarea Centrului Republican de Asistență Psihopedagogică
8. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 732 din 16.09.2013 cu privire la aprobarea Regulamentului-cadru cu privire la organizarea și funcționarea Serviciului raional/municipal de asistență psihopedagogică
9. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr.381 din 13.04.2006 cu privire la aprobarea Reglementărilor privind salarizarea cadrelor didactice de sprijin (cu completările ulterioare).
10. Legea nr.169 din 09.07.2010 privind Strategia de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități pentru anii 2010-2013
11. Ordinul Ministerului Educației nr. 100 din 26.02.2015 cu privire la aprobarea Metodologiei de organizare și funcționare a Centrului de resurse pentru educația incluzivă din instituția de învățământ preuniversitar

12. Ordinul Ministerului Educației nr. 100 din 26.02.2015 cu privire la aprobarea Metodologiei de organizare și funcționare a Centrului de Resurse pentru Educația Incluzivă
13. Ordinul Ministerului Educației nr. 156 din 20.03.2015 cu privire la aprobarea Instrucțiunii privind procedurile specifice de examinare a elevilor cu cerințe educaționale speciale
14. Ordinul Ministerului Educației nr. 311 din 05.05.2015 cu privire la aprobarea Reglementărilor și condițiilor specifice de evaluare finală și certificare a elevilor cu cerințe educaționale speciale din instituțiile de învățământ general obligatoriu, care au studiat după un plan educațional individualizat, în baza unui curriculum modificat
15. Ordinul Ministerului Educației nr. 156 din 20.03.2015, cu privire la aprobarea Instrucțiunii privind procedurile specifice de examinare a elevilor cu cerințe educaționale speciale
16. Ordinul Ministerului Educației nr. 776 din 01 august 2017 cu privire la aprobarea Structurii–model de implementare a Planului educațional individualizat
17. Ordinul Ministerului Educației nr. 970 din 11.10.2013 cu privire la aprobarea Standardelor de calitate pentru instituțiile de învățământ primar și secundar general din perspectiva școlii prietenoase copilului
18. Ordinul Ministerului Educației nr. 98 din 26.02.2015 cu privire la aprobarea Instrucțiunii de organizare a învățământului la domiciliu
19. Ordinul Ministerului Educației nr. 99 din 26.02.2015 cu privire la aprobarea Metodologiei de evaluare a dezvoltării copilului
20. Ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr. 671 din 01.08.2017 cu privire la aprobarea Ghidul metodologic: Individualizarea procesului educațional prin adaptări curriculare.
21. Ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr. 01 din 02.01.2018 cu privire la aprobarea Reperelor metodologice privind activitatea logopedului în instituțiile de învățământ general
22. Ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr. 02 din 02.01.2018 cu privire la aprobarea Reperelor metodologice privind activitatea psihologului în instituțiile de învățământ general
23. Ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr. 1934 din 28.12.2018 cu privire la aprobarea Instrucțiunii privind organizarea învățământului la distanță pentru copiii cu dizabilități

24. Ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr. 683 din 03.06.2019 cu privire la aprobarea Regulamentului-cadru al Comisiei multidisciplinare intrașcolare
25. Ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr. 792 din 25.05.2018 cu privire la aprobarea Ghidului metodologic: Incluziunea educațională a copiilor cu deficiențe de vedere.
26. Ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr. 792 din 25.05.2018 cu privire la aprobarea Ghidului metodologic: Incluziunea educațională a copiilor cu deficiențe de auz.
27. Ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr. 209 din 27.02.2018 cu privire la aprobarea Reperelor metodologice privind activitatea cadrului didactic de sprijin în instituțiile de învățământ general
28. Ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr.212 din 27.02.2018 cu privire la aprobarea Reperelor metodologice privind activitatea psihopedagogului în instituțiile de învățământ general
29. <https://rm.coe.int/168007cf93>, Consiliul Europei, Carta Socială Europeană (revizuită)
30. https://www.infonet.md/wp-content/uploads/2016/12/GHID-etodologic_FINAL_web.pdf
31. http://www.prime.md/ro/legile-pe-limba-orbilor-constitutia-tarii-noastre-editata-in-alfabetul-braille_52711.html
32. https://statistica.gov.md/index.php/ro/persoanele-cu-dizabilitati-in-republica-moldova-in-anul-2022-9460_60822.html
33. https://statistica.gov.md/ro/situatia-copiilor-in-republica-moldova-in-anul-2022-9578_60434.html
34. <https://dexonline.ro/definitii>